

תכניות טריטוריאליות לפתרון מצוקת הפליטים היהודים, 1938-1943: תכנית אלסקה והתכנית הדומיניקנית בראי העיתונות היהודית בארצות הברית

חנה אשכולי-וגמן

לא בכדי כינו הנאצים את שנת 1938 'השנה הגורלית'. באותה שנה סיפחה גרמניה הנאצית את אוסטריה, וועידת הפליטים באוויאן וועידת מינכן חשפו את אדישות העולם ליהודים ולמיעוטים, והנאצים הגבירו את עניבת החנק על הקיום היהודי בגרמניה. הדברים הגיעו לשיא בפרעות ליל הברדלח. מצוקת הפליטים היהודים באירופה הלכה והחמירה על רקע מדיניות הגירה קשוחה של מדינות המערב: בריטניה הפסיקה את העלייה לארץ ישראל בעקבות חרפת המרד הערבי בארץ, וארצות מערב אירופה צמצמו את מכסות ההגירה. ארצות הברית החלה בהגבלת ההגירה אליה עוד ב-1921 עם חקיקת 'חוק החירום להגבלת ההגירה', שהתפתח בהמשך ל'חוק ההגירה על פי מוצא לאומי'. המשבר הכלכלי הגדול ב-1929, שהחריף את הברדלנות ואת שנאת הזרים, שפשו עוד קודם לכן, הוסיף מגבלות חדשות לחוק ההגירה, והרחיב מאוד את ההגדרה של מי ש'עלול להיות לנטל על הציבור'. מדיניות זו לא הוגמשה נוכח רדיפות היהודים בידי המשטר הנאצי. אדרבה, פרשנות מחמירה של פקידי ממשל אמריקנים, שנבעה מעמדות אנטישמיות וילידיות (Nativism), הגנת האינטרסים של ילידי המקום מפני מהגרים), הקשתה בשלב הזה אפילו על מימוש המכסות הקיימות.¹

* המאמר נכתב במסגרת עבודתי ב'מכון לחקר השואה ע"ש פינקלר' באוניברסיטת בר-אילן. אני מודה לראש המכון פרופ' דן מכמן על תמיכתו והערותיו הבונות, ולקוראים המעריכים על הערותיהם המחכימות.

1 ראו: דיוויד ס' ויימן, הפקרת היהודים: אמריקה והשואה 1941-1945, יד ושם, ירושלים תשנ"ג; גולי נאמן ערד, אמריקה, היהודים ועליית הנאציזם, עם עובד, תל אביב תשס"ו, בייחוד עמ' 237-253 Bat-Ami Zucker, *In Search of Refuge, Jews and US Consuls in Nazi Germany 1933-1941*, London 1941

באותו הזמן התפוגגה עוד תקווה יהודית: ברית המועצות סיימה כפתאומיות את מפעל ההתיישבות היהודית האוטונומית בקרים וסמוך למועד זה בכירוביג'אן.² עם פרוץ המלחמה פורק הוועד האמריקני ליישוב איכרים יהודים בכירוביג'אן אמבידג'אן (Ambidjan), שעם הקמתו ב־1935 הבטיח שברית המועצות עומדת להיהפך מקום מקלט גם ליהודים רבים מחוץ לרוסיה. סיום המפעל אחרי שנים של השקעה יקרה של אמבידג'אן ושל אגרו־ג'וינט (Agro-Joint) היה תמרור אזהרה לתומכי בית לאומי יהודי בגולה, שלא כמשימה הציונית שהראתה הצלחה חלוצית למרות הקשיים שנבעו ממצב המלחמה ומצמצום העלייה.

על רקע המצב חסר המוצא בערב מלחמת העולם השנייה העלו גורמים שונים עשרות הצעות ליישוב פליטים יהודים בטריטוריות דלילות אוכלוסין ברחבי העולם, רובן באזורים טרופיים נחשלים. בחרתי לדון כאן בשתי הצעות בעלות אפיונים שונים בתחומי היבשת האמריקנית. האחת, תכנית אלסקה, הצעה שהעלתה ארצות הברית ערב המלחמה, והדיון בה הסתיים בעיקרו באביב 1940, והשנייה, התכנית הדומיניקנית, שהועלתה ביזמת הרודן רפאל לאונידס טרוחיו כבר בקיץ 1938. התכנית יושמה חלקית, ומקיץ 1942 התפוגגה והלכה עד סיום המלחמה. כישלון התכניות הטריטוריאליות השונות, ובייחוד כישלונה של התכנית הדומיניקנית, שכבר הוחל במימושה, גרמו לתסכול בחוגים יהודיים טריטוריאליסטיים, ואפילו בקרב חוגים ציוניים, שהאמינו לרגע בממשות הפתורות הטריטוריאליות,³ והאשימו בכישלונם את התנועה הציונית ואת יהדות ארצות הברית בכללה. האשמה זו ממשיכה לעלות גם בימינו.⁴

במאמר אתמקד בתגובת העיתונות היהודית בארצות הברית על התכניות הנזכרות, נושא שכמעט לא נחקר. מעט המחקרים בתחום הזה מתמקדים בתכנית אחת ומשתמשים בעיתונות לגמרי באקראי. כאן אדון בשתי תכניות שונות במהותן, ובמבחר רחב ומייצג של העיתונות היהודית בארצות הברית – באנגלית וביידיש – מתוך תשומת לב לאופן העברת המידע: ידיעה או הבעת דעה.⁵ אלי לדרהנדלר כבר קבע שכמעט כל הכותבים בסוגיית יהודי ארצות הברית והשוואה לא טרחו לבדוק מקורות שאינם בשפה האנגלית,

2 Abraham G. Duker, 'Jewish Territorialism: An Historical Sketch', *Contemporary Jewish Record*, March-April 1939, p. 24; 'The End of Another Pipe Dream' (Editorial), *Jewish Frontier*, January 1940; שלמה גרודזנסקי, 'פירוק 'אמבידו'אן', *דער אידישער קעמפער*, 29.12.1939.

3 ראו: 'Union of the Jewish Socialist Labor Confederation Poale Zion and the Zionist Labor Party "Hitachdut"', צירקולאר [חוזר] 9, 15.5.1940, ארכיון יד ושם, M20/83.

4 שבתי בית-צבי, מחוקרי הרור הראשון לאחר השואה, קבע כי 'פרשת סנטו־דומינגו על כל שלביה מציינת שיא במערכת ההתאכזרות של התנועה הציונית לצרת העם היהודי'. ראו: בית-צבי, הציונות הפוסט־אוגנדית במשבר השואה, ברונפמן, תל אביב תשל"ז, בעיקר עמ' 295. הר לכך ראו גם מחקרים חדשים, למשל: Allen Wells, *Tropical Zion: General Trujillo, FDR, and the Jews: of Sosua*, Duke University Press, Durham and London 2009, p. xxviii.

5 בעניין זה ראו גם: Deborah E. Lipstadt, *Beyond Belief: The American Press and the Coming of the Holocaust 1933-1945*, Free Press, New York 1986.

ואילו בספרות ובעיתונות בידיש היה נושא השואה מרכזי יותר.⁶ על רקע התפוצה הרחבה של עיתונים יומיים בידיש באותה העת אבחן גם את התזה שהעלה יוסף חייקין בספרו על עיתונות יידיש באמריקה,⁷ ולפיה בתקופת עליית הנאצים לשלטון ומלחמת העולם השנייה שותקו כל הארגונים היהודיים העולמיים עקב רצונם להוכיח נאמנות למדינותיהם, ורק ציבור דוברי היידיש ועיתוני היידיש בארצות הברית היו משוחררים מכבלים אלו.⁸ השאלות העולות בהקשר זה הן: האומנם לעיתונות היידיש היתה הזדהות רבה יותר עם מצוקת הפליטים היהודים ונחישות רבה יותר באימוץ פתרונות טריטוריאליים? האם היה הבדל בעניין זה בין עיתונים בידיש לעיתונים באנגלית של אותה תנועה?

החוויה היהודית האמריקנית: קהילות, ארגונים, עיתונות

הדיון ביחס העיתונות היהודית לתכניות האמורות (תכנית אלסקה והתכנית הדומיניקנית) אינו יכול להיות מנותק מראיית ההקשר ההיסטורי בכלל וההקשר היהודי־אמריקני בפרט. בהתפתחות המלחמה ו'הפיתרון הסופי' אדון להלן, ואילו כאן אציג בקצרה קווים רלוונטיים לדיוננו הנוגעים לדמותה של החברה היהודית־אמריקנית מתוך קישור הדברים לעיתונים שאסקור. מאפיין מובהק של כלל הקיום היהודי בדורות האחרונים היה התפרקות הלכידות. תהליך החילון הוביל רבים לעזיבת הדת היהודית, ותהליך האמנציפציה דחף להשתלבות בחברה הסובבת ולהגדרת היהדות דת בלבד.⁹ התהליכים האלה התעצמו באווירת החופש

6 אלי לדרהנדלר, 'בצל השואה: השואה בעיני הציבור האמריקני והיהודי האמריקני בשנות החמישים והשישים', בתוך: דן מכמן (עורך), *השואה בהיסטוריה היהודית: היסטוריוגרפיה, תודעה ופרשנות*, ירושלים תשס"ה, עמ' 453.

7 'חייקין, *יידישע בלעטער אין אמעריקע*, 'חייקין, ניו יורק 1946. כן ראו: Irving Howe, *World of our Fathers*, Harcourt Brace Jovanovich, New York and London 1976; Joshua A. Fishman (ed.), *Never Say Die, A Thousand Years of Yiddish in Jewish Life and Letters*, Mouton Publishers, The Hague, Paris and New York 1981, pp. 291-295, 513-521.

8 ראו: Rafael Medoff, "A Foolish Encroachment upon the Allied High Command?" *American Jewish Perspectives on Requesting U.S. Military Intervention against the Holocaust*, *Modern Judaism*, 20 (2000), pp. 299-314. מחקרים קודמים תיעדו גם הם את

הקשר שבין תגובות יהודים אמריקנים בענייני ציבור לבין משך האמריקניזציה שלהם.

9 ראו: הנרי ל' פיינגולד, 'ההצלה והתפיסה החילונית: יהדות אמריקה והשואה', בתוך: בנימין פינקוס ואילן טרואן (עורכים), *סולידריות יהודית לאומית בעת החדשה*, מכון בן-גוריון לחקר ישראל, קריית שדה בוקר תשמ"ט, עמ' 160-172; אריה גרטנר, 'יהודי ארצות הברית מתקופת השפל וה"ניו דיל" עד לשואה', בתוך: אריה גרטנר ויונתן סרנה (עורכים), 'יהודי ארצות הברית: קובץ מאמרים, מרכז ולמן שזר, ירושלים תשנ"ב, עמ' 343-358; דן מכמן, 'המימד היהודי של השואה: ההקשר של תולדות היהודים בדורות האחרונים', בתוך: הנ"ל, *השואה וחקרה: המשגה, מינוח וסוגיות יסוד, מורשת, תל אביב תשנ"ח*, עמ' 43-74.

ובתנאי המודרניזם של ארצות הברית. יהדות ארצות הברית לא היתה מקשה אחת, והיו בה כמה רבדים של מהגרים שבאו מרקע תרבותי ולאומי שונה, בעיקר מגרמניה וממזרח אירופה. מפאת החירות, שהגיעה כל גוף וקבוצה קטנה של מהגרים ליצור קהילה נפרדת ומיוחדת לעצמה, הוקמו עשרות אגודות יהודיות, העוסקות בתחומי חברה, פילנתרופיה, תרבות ודת. המהגרים היהודים הוותיקים מגרמניה הביאו אתם את מורשת התנועה היהודית הרפורמית, שראתה ביהדות דת בלבד, ודחתה כל צורה של הזדהות לאומית והתארגנות יהודית כוללת. ואולם, ה'אמריקנים הוותיקים', שצמצמו את רגש הערבות היהודית, לא ויתרו לחלוטין על הפן הסולידרי היהודי, אלא צמצמו אותו להיבט הומניטרי-פילנתרופי, שנשען על מקומה המרכזי של הפילנתרופיה הן בחברה האמריקנית הן במסורת היהודית. בשנת 1906 הקימו את הוועד היהודי-אמריקני (American Jewish Committee), ארגון אמריקני אליטיסטי בעל נאמנות בלתי מעורערת למדיניות ארצות הברית, ומטרתו היתה למנוע פגיעה בזכויות האזרחיות והדתיות של היהודים בעולם, לדאוג שיכולותיהם הכלכליות והתרבותיות יישמרו ולארגן סיוע למצוקותיהם.¹⁰ היבט פילנתרופי זה בא לידי ביטוי גם בהקמתו של ארגון הסיוע היהודי הג'וינט (American Jewish Joint Distribution Committee).

לצד שני הארגונים האלה, שהוגדרו 'לא ציוניים', פעל עוד ארגון של התנועה הרפורמית בארצות הברית, שמסוף המאה ה-19 אימצה גישה שלילית כלפי הרעיון הציוני. אולם התנגדותה של הרפורמה לציונות הלכה ופחתה מכמה גורמים: התבססות התנועה הציונית ועליית קרנה בציבור היהודי-אמריקני; כניסת בני הדור השני של מהגרים ממזרח אירופה בעלי מטען לאומי לתנועה הרפורמית; החמרת רדיפת היהודים בגרמניה הנאצית. בוועידה שנערכה ב-1937 אימצה התנועה הרפורמית מצע חדש, שהכיר במרכזיותה של ארץ ישראל לשליחות הרוחנית היהודית, וקבע כי יש חובה לסייע בכניין ארץ ישראל. זה היה ביטוי להתחזקותה של התפיסה, גם בתוך התנועה הרפורמית, שהחלה לראות בציונות את המודל הראלי היחיד להצלחתם של יהודי אירופה. אולם יחסם של הרפורמים לציונות היה מורכב יותר. רצונם לצקת באמצעות הציונות משמעות חיובית לתהליך ההשתלבות בחברה האמריקנית הניע אותם עוד קודם לכן להגדיר מחדש את רעיון השליחות האוניברסלית שלהם רעיון של שליחות חברת מופת במולדת המתחדשת. יתרה מזו, תפיסת ה'רב-תרבותיות' (cultural pluralism), שסברה שהחברה האמריקנית מורכבת מקבוצות אתניות שונות, ויש לשמר ולטפח את מורשתן, קיבלה תנופה בתקופת נשיאותו של הנשיא פרנקלין דלאנו רוזוולט, והיהודים האמריקנים הוותיקים יכלו לפתח הזדהות יהודית מסוימת בלי לפגוע בזוהתם האמריקנית. אין זה מקרה שאישים בולטים בתנועה

10 פ"א לזין, 'תגובתו של הוועד היהודי האמריקני למשבר יהדות גרמניה, 1933-1939', ילקוט מורשת, כח (אוקטובר 1979), עמ' 107-122; Frederick Lazin, 'The Non-Centralized Model of American Jewish Organizations: A Possible Test Case', *Jewish Social Studies*, 44, 34 (1982) pp. 299-314

הרפורמית, ובהם הרב ד"ר סטיבן וייז, תפסו מקום נכבד בהנהגת ציוני אמריקה, מסכם אלון גל.¹¹ הוועד היהודי-אמריקני, שייצג את האמריקנים הוותיקים, הוציא לאור דו-ירחון 'קונטמפוררי ג'וייש רקורד' (*Contemporary Jewish Record*), ועמד מאחורי הרבעון המדעי הנודע 'ג'וייש שושאל סטדיז' (*Jewish Social Studies*).

אולם רוב הציבור היהודי בארצות הברית נמנה עם גלי ההגירה הגדולים ממזרח אירופה. מהגרים אלו, רובם מהמעמד הכלכלי הבינוני והנמוך, השתדלו לשמור על המסורות החברתיות, התרבותיות, הדתיות והפוליטיות הישנות, והיו בעלי רגש סולידרי מפותח כלפי אחיהם באירופה. פעילותם הפוליטית-חברתית התבטאה בעיקר באמצעות שלושת הארגונים הגדולים: בני ברית, ועד הפועלים היהודי (*Jewish Labor Committee*) והקונגרס היהודי-אמריקני (*American Jewish Congress*).¹²

הסתדרות בני ברית היתה ארגון חברתי-פילנתרופי יהודי ראשון שייסדו מהגרים יהודים מגרמניה בניו יורק בשנת 1843. במרוצת הזמן הוצף במהגרים יהודים ממזרח אירופה, שנמשכו לאפיונו הלאומי שלא התנגש עם הפטריוטיזם האמריקני. הארגון שם לו למטרה לאחד את היהודים במסגרת יהודית בין-ארצית, לפתח את השכלתם ולחזק את זיקתם אל הארץ שבה הם חיים, לטפח אצלם את עיקרי המוסר, ובייחוד את חיבת הצדקה, כדי לסייע לנזקקים יהודים בארצות הברית ומחוצה לה. עד מלחמת העולם הראשונה היה הארגון אנטי-ציוני. אחרי המלחמה שונה הקו בהדרגה ללא-ציוני, ועם הידיעות הקשות על חורבן יהודי אירופה החל לתמוך במפעל הציוני. להסתדרות בני ברית ירחון שהיא מוציאה לחבריה 'דה נשיונל ג'וייש מונת'לי בני ברית מגזין' (*The National Jewish Monthly B'nai Brith Magazine*, להלן: 'בני ברית מגזין').

מבין הארגונים ה'לא ציוניים' יש למנות גם את ועד הפועלים היהודים, ארגון שנוסד ב-1934 בניו יורק כדי לייצג את האינטרסים של האיגוד המקצועי היהודי, בעיקר בענף החייטות, שרוב עובדיו היו מהגרים יהודים ממזרח אירופה. הוועד השתתף בתנועה להחרמת סחורות מגרמניה, והתבלט יותר מכל הארגונים היהודיים במאבק להגדיל את מספר הפליטים היהודים שהורשו להיכנס לארצות הברית. די צוקונפט (העתיד), ירחון

11 אלון גל, 'הציונות האמריקנית בין שתי מלחמות העולם: מאפיינים רעיוניים', יהדות זמננו, 5 (תשמ"ט), עמ' 79-90; עופר שיף, יהודים משתלבים, עם עובד, תל אביב תשס"ב, בעיקר עמ' 138-140; הנ"ל, 'מבט אחר על האמריקניזציה של הציונות', עיונים בתקומת ישראל, 10 (תש"ס), עמ' 188-192; נאמן ערד, אמריקה, בייחוד עמ' 237-253; גרטנר וסרנה (עורכים), יהודי ארצות הברית, עמ' 9-15; לדרהנדרל (לעיל הערה 6), עמ' 453-454.

12 הסקירה מתבססת בעיקר על: אלון גל, 'בני ברית, סולידריות יהודית וגירסת הציונות כמקלט', בתוך: פינקוס וטרוואן (עורכים), סולידריות יהודית לאומית בעת החדשה, עמ' 279-303; גל (לעיל הערה 11); הנרי ל' פיינגולד, 'סטפן וייז: מנהיג יהודי על פרשת דרכים', בתוך: מכמן (עורך), השואה בהיסטוריה היהודית, בייחוד עמ' 408; מרדכי פרידמן, 'התגובה הפוליטית-ציבורית של יהדות אמריקה לשואה', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב תשמ"ה, עמ' 30-37; יהודית תידור באומל, בין אידיאולוגיה לתעמולה, ירושלים תשנ"ט.

סוציאליסטי בידיש, היה קרוב לוועד הפועלים היהודי, אך גם פתוח לגישות שונות. עיתון יהודי-סוציאליסטי אחר פארווערטס (קדימה) היה יומון הקשור לבונד, שהעדיף פנייה לקהל רחב ועיתונות רחבת אופקים. כך נהפך לעיתון סוציאל-דמוקרטי ולגדול עיתוני היידיש בארצות הברית, והופץ ערב המלחמה ביותר מ-200,000 עותקים.

שופר האורתודוקסיה היהודית היה היומון הפופולרי בידיש מארגן זשורנאל (עיתון הבוקר), שעם הזמן נעשה ליברלי יותר. העיתון ראה במכה הנאצית עונש משמים, וקרא לקרבנות הרדיפות הנאציות לתשובה, לתפילה ולצדקה מתוך ציפייה סבלנית לישועת אלוהים. ירחון אורתודוקסי לאומי מסוג אחר היה העיתון 'ג'ויש פורום' (Jewish Forum), שניסה להפגיש לדיון חוגים בעלי השקפות שונות. העורך, שנמנה עם התנועה הטריטוריאליסטית, האמין שהיהדות תשרוד כדת וכתרבות רק ביישובים מרוכזים. התנועה היהודית הטריטוריאליסטית המובהקת 'פריילאנד ליגע' (התנועה לארץ חופשית) היתה זרה למציאות היהודית-אמריקנית ולכן חלשה מאוד.

שלא כציונות האירופית, שהתפתחה כתנועה לאומית בתגובה לאנטישמיות החריפה באירופה, התפתחה הציונות האמריקנית בנסיבות שונות לגמרי, ולכן עברה תהליך של התאמה למציאות האמריקנית. היהודים שהגיעו לארצות הברית חיפשו בה מזור למצוקתם, וראו בה את ביתם הקבוע. הם לא קיבלו את ההנחה הבסיסית של הציונות האירופית שלעולם יהיו היהודים זרים בארצות הפזורה. הם ראו בעצמם חלק בלתי נפרד מהחיים היהודיים בארצות הברית. הגשמת המטרה הציונית יועדה לאחרים, לאותם יהודים החיים בארצות דיכוי ומצוקה, שאליהם יצטרפו אידאליסטים מארצות הברית. הסיוע של התנועה הציונית האמריקנית ליהודים השרויים במצוקה למצוא בית באמצעות עלייה לארץ ישראל ולכונן בית לאומי נתפס כפן-סולידרי של הציונות האמריקנית מזה ומשימה נעלה להבטחת עתיד טוב יותר לאנושות מזה.¹³ בתקופה שבין שתי מלחמות העולם היה הזרם הקונסרבטיבי התנועה הדתית הבולטת ביהדות ארצות הברית. מרבית מנהיגיה וחבריה של תנועה זו הגדירו את עצמם ציונים.

אחד הארגונים הפרו-ציוניים הבולטים היה הקונגרס היהודי-אמריקני, גוף אל-מפלגתי שהקימו נציגי ארגונים דתיים, ציוניים וחברתיים ואיגודי מהגרים ממזרח אירופה ב-1918. הקונגרס היהודי-אמריקני התנגד למה שראה מנהיגות מתבוללת ופלוטוקרטית של יהודים יוצאי גרמניה בארצות הברית, וחתר להעמיד במקומה מנהיגים מקרב המוני היהודים בארצות הברית, שיהיו מאורגנים באורח דמוקרטי. הנחת היסוד של הקונגרס היתה שהיהודים הם אומה, ועליהם ליצור מערך הגנה עולמי ליהדות נגד הנאציזם והאנטישמיות. הארגון קבע לעצמו מטרת בתחום הזירה היהודית-אמריקנית, ארץ ישראל והזירה היהודית העולמית. ביטאוני הקונגרס היהודי-אמריקני היו השבועון 'קונגרס ויקלי' (Weekly Congress) והירחון 'ג'ויש אפיירס' (Jewish Affairs) של המכון לעניינים יהודיים שליד הקונגרס היהודי-אמריקני והקונגרס היהודי העולמי. בקטגוריה של עיתונות

13 גל (לעיל הערה 11), בעיקר עמ' 84-86; שיף (לעיל הערה 11).

יהודית אל-מפלגתית בהשפעה ציונית נכלל גם דער טאג (היום), יומון יהודי ליברלי בידידיש, שפנה לאליטות אינטלקטואליות ואחרות, ותבע מיהודי אמריקה לשמש דוגמה לכל יהודי העולם.

מקום מרכזי בציונות האמריקנית תפסה תנועת העבודה הציונית, שהושפעה הן מהמציאות האמריקנית הן מרוח פועלי ציון, שהחשיבו גילויי חיים יהודיים בגלות. הציונות הסוציאליסטית, רוויית הרעיונות החברתיים המתקדמים, שאפה להקים בארץ ישראל חברה נאורה, דוגמה ומופת לאנושות כולה. הדבר בא לידי ביטוי הן בשבועון התנועה דער אידישער קעמפער (הלוחם היהודי) הן בעיתון 'ג'זייש פרונטיר' (*Jewish Frontier*) – ירחון תנועת העבודה הציונית והליגה למען ארץ ישראל העובדת בארצות הברית, שניסה לפתוח ערוץ קשר חדש עם הזרם המרכזי של יהודי אמריקה. במחנה הימין ניצבה ההסתדרות הציונית החדשה (הצ"ח), תנועה קטנה ובלתי מאורגנת, שפרסמה בולטין ששמו 'ציוניזם' (*Zionews*), וחוגים רוויזיוניסטיים בלתי תלויים, שהוציאו את הירחון 'אמריקן ג'זייש כרוניקל' (*American Jewish Chronicle*).

נוסף על ההתמודדות עם הסכנה הנאצית התמודד הציבור היהודי בארצות הברית ערב המלחמה ובשנותיה הראשונות גם עם שני אירועים פנים-אמריקניים, שהשפיעו גם הם על היחס לתכניות הטריטוריאליות. האחד היה המשבר הכלכלי שפקד את ארצות הברית ב-1929 וההתאוששות האטית שבאה בעקבותיו, ואלו מצמצמו את הכנסות הארגונים היהודיים, והשני היה גל האנטישמיות, שהתחזק בארצות הברית מפרוץ מלחמת העולם השנייה. אמנם היהודים האמינו שזכויותיהם הבסיסיות המובטחות בחוקה לא ייפגעו עקב מאפייני החברה האמריקנית: הפרדה בין הדת למדינה, החופש הדתי והפלורליזם הרב-תחומי, אך עם זאת הם חששו שההשראה הנאצית על האנטישמים האמריקנים תחולל שינוי חריף. התווית של מחרחרי מלחמה הטילה עליהם חרדה ופחד, עד כי כל הארגונים היהודיים עשו מאמצים גדולים להפגין פטריוטיות אמריקנית. לדעת מנחם קאופמן, 'עד ההתקפה על פרל הרבור, ב-7 בדצמבר 1941, לא הצליחו יהודי ארצות הברית להשתחרר מן ההרגשה, שהאנטישמיות מאיימת על עצם קיומו של הציבור היהודי בחברה האמריקנית'.¹⁴

יחס העיתונות היהודית בארצות הברית לתכניות הטריטוריאליות ייבחן במאמר זה על פי התמודדותה עם השאלות הבאות: (א) האם התכנית מעשית?; (ב) האם התכנית עונה על אינטרס יהודי ציבורי בלי לסתור אינטרס יהודי אחר (אוטונומיה/אמנציפציה/מניעת אנטישמיות)?; (ג) האם יש להסתפק בארץ ישראל, והאם הציונות צריכה להשתתף במימוש תכניות טריטוריאליות? לשם כך אפתח בסקירה קצרה של התכניות.

14 מנחם קאופמן, 'יהדות ארצות הברית בין שתי מלחמות העולם והתייחסויותיה ליהודי אירופה', בתוך: ישראל גוטמן (עורך), תמורות יסוד בעם היהודי בעקבות השואה, יד ושם, ירושלים תשנ"ו, עמ' 135-168, המובאה מעמ' 166.

תכנית אלסקה

ההצעה האמריקנית ליישב פליטים יהודים באלסקה עלתה על רקע השתלבותן לכאורה של שתי בעיות במדיניות ארצות הברית: מדיניות הגירה נוקשה ובעיית פיתוח אלסקה. מדיניות ההגירה הנוקשה של ארצות הברית לא נתנה מענה למשבר הפליטים. בגלל מדיניות זו, שהתפתחה על רקע התגברות מגמות ילידיות ואנטישמיות בארצות הברית, נחקק ב־1924 'חוק הגירה על פי מוצא לאומי', והוטלו עוד הגבלות בעקבות המשבר הכלכלי העולמי. זו היתה אנטיזוזה לדימוי של ארצות הברית בתור מקלט לאנושות ולתדמית של הנשיא רוזוולט בתור מדינאי הומניטרי. הממשל האמריקני חיפש מוצא שלא יסעיר את תומכי המגבלות על ההגירה.

את הטריטוריה של אלסקה רכשה ארצות הברית מרוסיה ב־1867. זה היה אזור פרא עצום (586,000 מיל מרובע, חמישית משטחה של ארצות הברית). מראשית המאה ה־20 נהפכה אלסקה טריטוריה מאורגנת בחסות משרד הפנים האמריקני, וטיפחה שאיפה להיכלל בארצות הברית כמדינה ה־49. ערב מלחמת העולם השנייה היתה אלסקה בעלת אוכלוסייה של 59,000 איש בקירוב (מחציתם ילידים), וצפיפות אוכלוסייה של אדם אחד לכל 10 מיל מרובע (לעומת צפיפות של 20-40 נפש למיל מרובע בארצות סקנדינביה השוכנות באותם קווי רוחב). שטחי החקלאות שלה לא בוראו ברובם, ומחצביה כמעט לא נוצלו. היה לה גם פוטנציאל לתעשיית עץ, דיג סלמון, שפע מעיינות מינרליים ונוף מרשים.

אחוז האוכלוסייה הלבנה, שהיה בירידה לאחר ימי הבהלה לזהב בסוף המאה ה־19, הדאיג את תושבי אלסקה. הם ציפו לתחיית המסורת החלוצית של כיבוש הספר המערבי, שתביא לאלסקה מתיישבים מתאימים. מגמה זו קיבלה חיזוק בפרויקט של המנהל הפדרלי, שב־1935 העביר 200 משפחות אמריקניות, שנפגעו מבצורת, לעמק מטנוסקה (Matanuska) בדרום מזרח אלסקה. האלסקים, שרוב אדמתם הוגדרה 'אדמת מדינה', ציפו להמשך עזרה פדרלית. בקיץ 1937 הועברה סוגיית פיתוח אלסקה לקונגרס, והוא קרא לנשיא להורות על הכנת תכנית לפיתוח משאביה של אלסקה.

שר הפנים הרולד איקו (Ickes), האחראי לאלסקה, התנגד לתפיסה שאלסקה היא מכרה של אוצרות טבע, שאנשים באים לנצל את משאביה וחוזרים לארצות הברית כדי לחיות חיים קלים. לדעתו, אלסקה צריכה לפתח חקלאות, יער ומשאבים קבועים אחרים לטווח ארוך, ואז תוכל לכלכל אוכלוסייה גדולה בהרבה.¹⁵ הוא הגיע למסקנה שההתיישבות בעמק מטנוסקה נכשלה כי המתישבים היו מקרי סעד. מסקנה זו חיזקה את הכרתו כי אלסקה זקוקה למתיישבים מקצועיים בעלי מוטיבציה, כאלה שהאירועים באירופה סיפקו בשפע רב. אצל איקו התחברה הדאגה לפיתוח אלסקה עם דאגתו לפליטים, שגברה בעקבות ליל הברדולח. הוא ביקש מאנשיו לעבד תכנית שתכלול מכסת הגירה גדולה במיוחד לאלסקה,

Harold L. Ickes, *The Secret Diary of Harold L. Ickes, II: The Struggle Inside, 1936-1939*, Simon and Schuster, New York 1953 15

שכאמור לא היתה מדינה בארצות הברית, ולכן בתחומיה היה אפשר לעקוף את חוקי ההגירה. באפריל 1939 פרסם משרד הפנים טיוטה ראשונה של הרוח, ובאוגוסט אותה שנה פורסם הרוח הידוע בשם דוח סלטרי על שם סגן שר הפנים הארי סלטרי (Slattery). איקיו קיווה שיוכל להציג את הרוח לפני הוועדה הבין-ממשלתית לפליטים, שעמדה להתכנס באוקטובר 1939. אולם רוזוולט, לאחר התייעצות עם מזכיר המדינה, לא חתם על הרוח, אך המריץ את איקיו להעביר אותו לחקיקה.

את הצעת החוק לפיתוח אלסקה, שעובדה במשרד הפנים מתוך התחשבות בהסתייגויות שהעלו הנשיא ואחרים, הציגו במרס 1940 הסנטור ויליאם קינג וציר בית הנבחרים פרנק הבנר (King-Havenner bill). על פי הצעת החוק, ייעשה פיתוח אלסקה באמצעות מימון פרטי, אך בפיקוח שימנע פגיעה בעסקים קיימים, ומחצית ממקומות העבודה שיווצרו יוקצו למובטלים אמריקנים. היתרה תוקצה לפליטים בני 16-45 (רק חלקם הקטן יהודים) שיתאימו למקומות העבודה, ויתחייבו להתמיד בהם חמש שנים. במאי אותה שנה הועברה ההצעה לשימוע בוועדת הסנט לנכסי מושבות ואיים. איקיו היה העד הראשון שהופיע לפניו. אולם ההצעה נתקלה בהתנגדות רחבה של חוגים אנטישמיים וילידיים ונגנזה בוועדה.

עוד הצעות חוק לפתיחת אלסקה להגירה יהודית העלה הסנטור הדמוקרטי היהודי מניו יורק סמואל דיקסטיין (Dickstein) בינואר וביולי 1941, אך הן הוסרו בלחץ מנהיגים יהודים שחששו מהתגברות האנטישמיות בארצות הברית. גלגוליהן של הצעות החוק מתוארים במאמרי על תכנית אלסקה ובספריהם של דוד ויימן, הנרי פיינגולד ורפאל מדוף,¹⁶ ולכן לא ארחיב כאן בעניין.

התכנית הדומיניקנית

הרפובליקה הדומיניקנית שוכנת בחלקו המזרחי של האי היספניולה שבאיים הקריביים באמריקה התיכונה. זוהי ארץ הררית ברובה, מכוסה יערות עד ובעלת אקלים טרופי. שטחה כ-48,000 קמ"ר, ואוכלוסייתה מעורבת, הרוב מולטים, שחורים ואסיאתים ומיעוטים אירופים, ספרדים בעיקר. מאז 1930 היתה המדינה בשלטונה של הרוון המולטי טרוחיו, ששאף לפתח את המדינה על ידי עידוד הגירה של לבנים אליה. נציגו היה היחיד שהודיע בוועידת אויאן ביולי 1938 על נכונות ארצו לקבל פליטים. דובר על 100,000 פליטים, שיועסקו ברובם בחקלאות. לאחר שקיבלה ההצעה אישור רשמי, החלו גופים רשמיים

16 ראו: חזה אשכולי, 'תכנית אלסקה: יזמות של יהודים להצלת פליטים מגרמניה הנאצית', בתוך: יד ושם: קובץ מחקרים, לט (תשע"א), עמ' 197-231; David S. Wyman, *Paper Walls: America and the Refugee Crisis 1938-1941*, Pantheon Books, New York 1968; Henry L. Feingold, *Bearing Witness: How America and Its Jews Responded to the Holocaust*, Syracuse University Press, Syracuse 1995; Rafael Medoff, *The Deafening Silence: American Jewish Leaders and the Holocaust*, Shapolsky, New York 1987

בוושינגטון – הוועדה המייעצת של הנשיא לענייני פליטים (President's Advisory Committee on Political Refugees) והחברה הכלכלית לפליטים (Refugee Economic Corporation) – לגלות בה עניין. במרס 1939 נשלחה לסן דומינגו ועדת סקר, ובה מומחי קרקע ויער של משרד החקלאות. גם שר הפנים איקזו גילה עניין בתכנית הדומיניקנית, והעמיד לרשות ועדת הסקר את ממצאי מנהל שיקום ההתיישבות הכפרית של פורטו ריקו (אי סמוך בחסות ארצות הברית). גם ארגון האגרר-ג'וינט החל להתעניין בהצעה. יושב הראש עורך הדין ג'יימס רוזנברג והאגרונום והמתכנן החברתי הנודע ד"ר יוסף רוזן, שליווה את ההתיישבות היהודית בקרים, נעשו לדמויות המובילות במפעל התיישבות זה, שמימן ארגון הג'וינט.

במגעים בין רוזנברג לבין השגריר הדומיניקני בושינגטון אנדרי פסטוריה גובשו עיקרי ההסכם, ופורסמו במכתב גלוי ב-19 באוקטובר 1939: (א) תכנית ההתיישבות תחל בצורה צנועה – 500 משפחות – ותתבסס על בחירה קפדנית של החומר האנושי המתאים; (ב) חקיקה ממשלתית תיתן ערבויות מספקות לזכויות האזרחיות, הכלכליות והדתיות של המתיישבים; (ג) מימון המשימה יוטל על גוף פרטי שיוקם לצורך זה.¹⁷

בדצמבר 1939 הוקמה בניו יורק האגודה להתיישבות של הרפובליקה הדומיניקנית, Dominican Republic Settlement Association) – דורסא. באותו החודש יצא ד"ר רוזן לבחור חלקת אדמה למושבה הראשונה, ובחר במחוז סוסוא באזור הצפוני של האי שטח שהציע במתנה בעליו הגנרל טרוחיו. ב-30 בינואר 1940 נחתם הסכם בין משלחת דורסא לבין ממשלת סן דומינגו למרות מאמצי האופוזיציה הדומיניקנית למנוע זאת.¹⁸ נוסף על עיקרי ההסכם שהוזכרו לעיל נדרש להגיש את רשימת המועמדים לביקורת משרד הפנים והמשטרה הדומיניקנית, אך הוענק פטור ממס הגירה בסך \$500, שהקשה מאוד על הפליטים. במושב מיוחד, שנערך ב-20 בפברואר 1940, אישר הקונגרס הדומיניקני את החוזה, וקיבל את החוק בדבר שחרור המתיישבים מתשלומי מכס ומסים. במרס-אפריל 1940 הגיעו לסוסוא 50 המתיישבים הראשונים, ועד ינואר 1941 התקרב מספרם ל-300. אולם התפתחות המלחמה, קשיי התעבורה הימית וקשיים אחרים בלמו אפילו את מימוש השלב הראשון של התכנית, והיא הלכה ודעכה.¹⁹

17 'Projected Colonization of Refugees in Santo Domingo', *Contemporary Jewish Record*, November-December 1939, pp. 49-51

18 ראו מברקי מיופה הכוח לשעבר של הרפובליקה הדומיניקנית בושינגטון לכל גורמי השלטון ברפובליקה הדומיניקנית וללונדון, ינואר 1940, NA, 840.48 Refugees/2042-2058.

19 על מפעל ההתיישבות ברפובליקה הדומיניקנית ראו: Marion A. Wells, *Tropical Zion*; Kaplan, *Dominican Haven: The Jewish Refugee Settlement in Sosua, 1940-1945*, Museum of Jewish Heritage, New York 2008; Simone Gigliotti, "Acapulco in the Atlantic": Revisiting Sosua, a Jewish Refugee Colony in the Caribbean', *Immigrants & Minorities*, 24 (2006), pp. 22-50; Hans Ulrich Dillmann and Susanne Heim, *Fluchtpunkt Karibik Jüdische Emigranten in der Dominikanischen Republik*, Ch. Links Verlag, Berlin 2009

אם כן, ראינו כי התפתחותן של שתי התכניות הטריטוריאליות היתה פועל יוצא של גורמים רבים, ובהם אינטרסים אמריקניים, אינטרסים מקומיים, תנאי הטריטוריה, התפתחות המלחמה, בעיות תעבורה ומימון, גאות של אנטישמיות וילידיות. מטבע הדברים השפיעו התקדמות בתכניות או נסיגה מהן על תגובות העיתונות היהודית בארצות הברית בפרקי זמן שונים. אפשר לאפיין שלושה שלבים בפרק הזמן שבין עליית התכניות עד לגניזתן (או התפוגגותן).

האם תכנית אלסקה והתכנית הדומיניקנית היו בנות מימוש?

השלב הראשון: ערפל ראשית המלחמה (ספטמבר 1939 – פברואר 1940)

פלישת גרמניה לפולין ב-1 בספטמבר 1939 ופרוץ המלחמה החמירו את מצוקת הפליטים היהודים במערב אירופה, והגדילו את מעגל הפליטים במזרח אירופה. הידיעות הקשות שהגיעו מיהודי פולין – סכנת כליה מרעב, מקור וממחלות, עבודת כפייה, בידוד והשפלה, גירושים, שוד, התעללות ועינויים – הגבירו את הדחף של גורמים יהודיים לחפש דרכי חילוץ מאירופה וגם יישוב פליטים יהודים בטריטוריות. הארגונים היהודיים לא הרבו לדון בתכניות הטריטוריאליות מכמה סיבות: פיכחון פוליטי באשר לסיכויי התכנית, נאמנות אזרחית לאינטרס האמריקני ופחד למעמדם עקב גאות האנטישמיות. העיתונות היהודית היתה חופשית יותר, אך גם היא הבינה את כללי המשחק האמריקניים.

שאלת היסוד שהעסיקה את העיתונות היהודית ביחס לכל תכנית טריטוריאלית היתה השאלה אם התכנית היא בת מימוש. הסוגיה נבחנה על פי שתי אמות מידה: מידת האמון בפרטוני התכנית והערכת נתוני התכנית. הצהרות חוגים שונים בממשל האמריקני בקיץ-סתיו 1939 על עניינם בפיתוח אלסקה ובקליטת פליטים שם, כמו גם זימונה של ועידת ושינגטון במחצית אוקטובר לדיון בבעיית הפליטים, עוררו התרגשות רבה בעולם היהודי. לואי סיגאל – מראשי פועלי ציון באמריקה, ראש איגוד פועלים עבריים לאומיים (ידישי נאציאנאלן ארבעטער פארבאנד), חבר הוועד הפועל הציוני העולמי ופעיל הקונגרס היהודי העולמי – מיהר לתת לכך ביטוי במאמר שפרסם בשבועון דער אידישער קעמפער. מכיוון שהאמין, כמו רוב יהודי ארצות הברית, שהנשיא רוזוולט הוא ידיד היהודים, הניח שכישלון ועידת אוויאן היה מכה קשה גם לנשיא, ולכן הוא יציע, כנראה, בוועידת ושינגטון לפתוח אפשרויות הגירה לאלסקה נוסף על הכנסת 30,000 פליטים לשנה לארצות הברית, ובכך לאתגר את המדינות האחרות בעולם לפתוח את שערי ההצלה.

סיגאל היה משוכנע שתכנית אלסקה של ממשלת ארצות הברית ראלית יותר משאר ההצעות מכמה סיבות: (א) הממשל האמריקני מעוניין בפיתוח אלסקה; (ב) הארץ היא בעלת כושר קליטה גדול; (ג) לאמריקה יש מסורת של סיוע לסובלים ולנרדפים באירופה ויכולת מודרנית ליצור אפשרויות לחיים חדשים למאות אלפים ואולי למיליוני יהודים החייבים לעזוב את הגיהנום ההיטלרי-פשיסטי. לשם כך קרא סיגאל למנהיגים יהודים

אחרים באמריקה ובארצות אחרות לעודד את הממשל האמריקני בוועידת ושינגטון ולשתף עמו פעולה בשתי דרכים: הן בהכנת תכניות מעשיות בעבור הממשלה בנוגע לשיתוף היהודי בפיתוח אלסקה הן בהתחייבויות ממשיות למימון הקליטה של אלפי משפחות בארץ החדשה. אולם עיקר דרישתו הופנתה דווקא לתנועה הציונית העולמית, שעניינה בלאומיות יהודית, וניסיונה ההתיישבותי הכשירוה, לדעתו, להנהיג את התמיכה היהודית בתכנית אלסקה.²⁰

גישה חיובית לתכנית אלסקה בלטה גם בעיתונות האורתודוקסית. בהסתמכו על דוח סלטרי פרסם הפובליציסט הפורה א' ליטווין (שם עט של שמואל הורוויץ) ביומן האורתודוקסי מארגען וזורנאל מאמר מפורט, שדן באפשרויות הגדולות לפיתוחה החקלאי והתעשייתי של אלסקה, והדגיש את התועלת שתפיק מכך ארצות הברית: תועלת כלכלית מייצוא מינרלים, עץ, דגים, פרוות, שימורי דגים ועוד; תועלת ביטחונית מאכלוס צפוף של אלסקה, מכיוון שמצב דלילות האוכלוסייה בתקופת מלחמה משמש פיתוי לשכנות יפן וברית המועצות לפלוש אליה. אף על פי שליטווין הכיר גם בחסרונותיה הגדולים של התכנית על רקע הידיעות הקשות שהגיעו מפולין, הדגיש כי 'התנהגותנו כלפי תכנית אלסקה צריכה להיות שונה מזו שהיתה כלפי תכניות קודמות. הזמנים שונים כעת'.²¹

הירחון האורתודוקסי 'ג'וייש פורום' נקט עמדה זהירה בתחילה כלפי תכנית אלסקה. ייתכן שהיה זה משום שלעורכו איזאק רוזנגארטן, כמו לתנועה הטריטוריאליסטית 'פריילאנד ליגע',²² היו באותה העת עדיפויות טריטוריאליות אחרות, בעיקר תכנית ההתיישבות בקימברלי שבמערב אוסטרליה. ב-8 בפברואר 1940 ערך הירחון בניו יורק סימפוזיון של פעילי 'פריילאנד ליגע' בסוגיית 'הפיתרון הטריטוריאלי לבעיה היהודית'. רוב הדוברים עסקו בתכנית אלסקה רק ברמז. היחיד שעסק בה במישרין היה ד"ר אוסקר גרין, לשעבר עורך סוכנות הידיעות היהודית בשווייץ. גרין היה חסיד ותיק של תכנית אלסקה. הוא השתתף בוועידת אויאן, והציע את האפשרות להשתמש בדרום אלסקה כפתרון אפשרי לבעיית הפליטים. לאחר מכן הגיע לארצות הברית כדי לנסות לקדם את ההצעה, שחשב שהיא ההצעה הטובה ביותר. הוא שמח שאת ההצעה העלה בתוך זמן קצר שר הפנים איקיז, אך התאכזב מחוסר התמיכה של יהודים בעלי השפעה: 'למה הם מחכים?

20 ל' סיגאל, 'דער אלסקא-פארשלאג', דער אידישער קעמפער, 8.9.1939.

21 א' ליטווין, 'די מעגליכקייטען אין אלסקא פאר א גרויסער קאלאניזאציע', מארגען וזורנאל, 10.11.1939.

22 ה'פריילאנד ליגע' ויתרה על תביעת העבר של ההסתדרות הטריטוריאליסטית היהודית (Jewish Territorial Organization, 'י"א) לאוטונומיה פוליטית, והסתפקה ברשימה לאוטונומיה יהודית תרבותית. בארצות הברית היתה תנועת ה'פריילאנד ליגע' חלשה ומפולגת. ראו: גור אלרואי, "מבקשי מולדת": תנועת הליגה לארץ חופשית (הפריילאנד ליגע), היישוב ומדינת ישראל, 1934-1956, עיונים בתקומת ישראל, 15 (2005), עמ' 413-434; הנ"ל, מחפשי מולדת, המכון למורשת בן-גוריון, קריית שדה בוקר תשע"א, עמ' 253-279.

האם יש להם משהו טוב יותר להציע? האם הם מודעים לאחריות השעיה?', תהה.²³ שלא כחוגים יהודיים רחבים, ובייחוד היהודים שהשתלבו בחברה, לא נבהל המהגר החדש גרין מהבעיה הפוליטית שהעיבה על תכנית אלסקה מראשיתה – החשש היהודי מפני האשמה בחוסר נאמנות לאינטרס האמריקני של הגבלת ההגירה ומפני יצירת תקדים מסוכן למעמד היהודים. הסיבה לכך היא שנקבעה מכסת הגירה מיוחדת לאלסקה, והיא הותנתה בהתחייבות המהגרים להתמיד במקום עבודתם ולא לצאת מאלסקה למשך חמש שנים לפחות. ואמנם כתבי עת יהודיים רבים, ובהם כתבי העת של היהדות הרפורמית המשתלבת, התעלמו בשלב הזה מתכנית אלסקה.²⁴

המנהיגים היהודים לא הרבו לדון בסוגיה הטריטוריאלית הן משיקולים מעשיים, של המציאות במקומות ההתיישבות, הן מהבנת מגבלות הפעולה בזירה האמריקנית, הן משום שבאותו הזמן החלה הציונות להיחשב לביטוי של הסכמה יהודית-אמריקנית, כמעט בלא הברדל בהשקפה או במחויבות היהודית.²⁵ מכל מקום ויזו – רב רפורמי ומנהיג הקונגרס היהודי העולמי – הסתייג מהתכנית עוד קודם לכן. ויזו, שהשתתף בדיון של הוועדה המייעצת של הנשיא לענייני פליטים פוליטיים בתכנית אלסקה במאי 1938 לקראת ועידת אוואן, נזהר מאוד. הוא דיבר על הסכנה שהתמקדות באוטופיה גדולה כלשהי תצנן את נכונותן של מדינות אמריקה המרכזית ואמריקה הדרומית לקבל מהגרים, ואז 'כל הדבר יוטל על ממשלתנו ועל עמנו, וזה יעד לא ידוע!'.²⁶ עוד מקורות מלמדים כי ויזו לא ראה בתכנית טריטוריאליות פתרון למצוקת הפליטים היהודים, אלא חזיון תעתועים, 'פטה מורגנה' בלשונו.²⁷ הסתייגותו מהתכנית האלה לא נבעה אפוא מנטייתו הציונית, אלא מניתוח ראלי של המציאות במקומות ההתיישבות וכן מנאמנות מלאה לממשל האמריקני ולעם האמריקני. לאמתו של דבר, תכנית ההתיישבות באלסקה הורדה מסדר היום של הוועדה המייעצת כבר ביוני 1938, לאחר דיון במחקרו של ישעיה באומן, גאוגרף נודע וידיד קרוב של הנשיא. מסקנות הדוח היו כי תם עידן ההתיישבות הגדולה. קליטה בארץ חדשה היא תהליך אטי מדי ואפשרי בקנה מידה מצומצם מדי, ולכן להתיישבות לא יהיה כל ערך ממשי בפתרון בעייתה של אוכלוסיית פליטים גדולה כל כך. יתרה מזו, באותו דיון הבהיר נציג הממשל שקביעת

- 23 ליתר הרחבה ראו אשכולי (לעיל הערה 16), בייחוד עמ' 209-211; 'The Territorial Solution of Jewish Problem' (A Symposium), *The Jewish Forum*, April 1940
- 24 ראוי לציין שמכון מחקר לא מפלגתי מקורב לוועד היהודי אמריקני חקר את התכנית ופרסם בינואר 1939 דוח אופטימי על סיכוייה. אולם כשהתבררה ההתנגדות הרחבה לתכנית, התגברה גם בחוגים היהודיים המגמה המסתייגת. ראו: אשכולי, שם, עמ' 214-216.
- 25 באשר לתפיסה הציונית ראו: שיף (לעיל הערה 11).
- 26 Minutes of the Second Meeting of the Advisory Committee on Political Refugees, at the Department of State, 19.5.1938, ארכיון יד ושם, P34 JM/11285
- 27 ראו: פיינגולד, (לעיל הערה 12), עמ' 399-422; Voss Carl H., *Stephen Wise: Servant of The People*, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia 1969, esp. p. 239

מכסת הגירה מיוחדת לאלסקה תדרוש חקיקה של הקונגרס, ולנוכח כוחם החזק של חסידיו ההגבלות על ההגירה התפרשה התשובה פסק דין מוות לתכנית.²⁸

חסידי התכנית בציבור היהודי לא ידעו, כמובן, עובדות אלו. על רקע הידיעות הקשות מפולין ורגשי הסולידריות היהודית הגואים הם ביקשו להרחיב את פריסת הסולידריות היהודית על פתרונות נוספים לזה של המפעל הציוני בארץ ישראל. הדבר בא לידי ביטוי בולט בהנחות היסוד של סיגאל על המהות האמריקנית ועל כוחן של ההנהגה היהודית בארצות הברית ושל התנועה הציונית העולמית. אולם הנחות יסוד אלו יותר משהיו ראליות ביטאו את השאיפות: ראשית, לא כל האמריקנים שאפו לפיתוחה של אלסקה ברוחו של שר הפנים האמריקני, ובייחוד התנגדו לכך האלסקים עצמם. שנית, המסורת האמריקנית של קליטת פליטים נסדקה מסוף המאה ה-19, זועזעה בשנות העשרים של המאה ה-20, ועורערה עוד יותר בעקבות המשבר הכלכלי הגדול, שהגביר את התכנסות הפרט בענייני עצמו, ומכאן גם חיזק את הילידיות והאנטישמיות. שלישיית, האמונה בכוחו של המודרניזם ליצור במהירות תנאי קיום הולמים בארצות נידחות היתה מופרכת במיוחד נוכח המציאות של מלחמת העולם. רביעית, הפנייה הנרגשת למנהיגים יהודים אחראים לשתף פעולה במימוש תכנית אלסקה מצאה מנהיגות יהודית חלשה ומפורדת. כמה מהמנהיגים היו מנוכרים לזהותם היהודית ונאמנים לקריירה שלהם ולאומה ששירתו.²⁹ חמישית, התביעה למימון בלעדי של יישוב הפליטים על ידי ארגוני הסעד היהודיים היתה מנותקת מהמציאות על רקע ירידת הכנסותיהם עקב המשבר הכלכלי הממושך. לבסוף, הדרישה מהתנועה הציונית העולמית היתה גם היא מופרכת. התנועה הציונית העולמית, שעם פרוץ המלחמה איבדה את בסיסה החזק באירופה, ריכזה את כוחותיה המעטים במאמצים לנצל את תקופת המלחמה כדי לחלץ את הציונות משפל מעמדה בעקבות הספר הלבן. נראה שסיגאל הבין את המציאות בתוך זמן קצר. מכל מקום לא מצאתי עוד התבטאות שלו בנוגע לתכנית אלסקה. לאמתו של דבר היתה זו התייחסות יחידה של עיתונות תנועת העבודה הציונית לתכנית אלסקה בשלב הראשון.

לעומת תכנית אלסקה, שהעמידה חוגים רחבים של יהודי ארצות הברית בפני דילמת הנאמנות הכפולה וחשש מפני התגברות האנטישמיות, לתכנית הדומיניקנית היה יתרון מובהק – מיקומה מחוץ לארצות הברית ותרומתה להורדת הלחץ על מדיניות ההגירה האמריקנית. משום כך כבר בשלב הראשון – מפרוץ המלחמה עד שאישר הקונגרס הדומיניקני את התכנית הדומיניקנית בסוף פברואר 1940 – היתה התמיכה בתכנית רחבה יותר.

הוועד היהודי-אמריקני והג'וינט היו, כאמור, פטרוני התכנית הדומיניקנית, ורק טבעי היה שיתמכו בתכנית. עם זאת הם מיעטו לדווח עליה, אולי מכיוון שהעדיפו משא ומתן מאחורי הקלעים. מכל מקום, הירחון הדרו-חודשי של הוועד 'קונטמפוררי ג'וייש רקורד' פרסם בסוף 1939 נוסח מלא של מכתבו של פסטוריה, הציר הדומיניקני בושינגטון,

28 ראו ישיבות הוועדה המייעצת, 10.6.1938, ארכיון יד ושם, P34 JM/11285.

29 פיינגולד (לעיל הערה 9).

לרוזנברג.³⁰ 'בני ברית מגזין' והיומון האורתודוקסי מארגען זשורנאל ליוו גם הם את התכנית באהדה רבה מראשית דרכה.³¹ מארגען זשורנאל שאב עידוד מכמה גורמים: ראשית, מתמיכתו של הנשיא רוזוולט בתכנית וממינוי איש אמונו – הגאוגרף הנודע ד"ר באומן, נשיא אוניברסיטת ג'ונס הופקינס – לפקח על החקירה היסודית של התכנית; שנית, אמון מלא בגנרל טרוחיו, שהצליח לייצב את שלטונו ברפובליקה הדומיניקנית ובעם הדומיניקני, והוא מחפש יזמה יהודית כדי לפתח את ארצו. 'כיום הרפובליקות במרכז אמריקה ובדרומה הן מופת לסדר ולאנושיות בהשוואה לנהוג באירופה', סיכם העיתון.³² היומון הסוציאלי-דמוקרטי פארווערטס כחן בתחילה את התכנית הדומיניקנית בזהירות. צביון (שם עט של בן-ציון הופמן), בונדיסט לשעבר ומבכירי המערכת, התריע מפני תקוות מופרזות. לראיה הביא את ניסיון ההתיישבות בארצות דרום אמריקה, בעיקר באקוודור, שעורר תקוות מרובות כשחילקה הממשלה אדמת בור חינם, אך התקוות התנדפו כשהתברר שלרוב הפליטים אין די הון כדי לעסוק בחקלאות או בתעשייה.³³ בתחילת 1940 המשיך צביון למנות את חסרונות סן דומינגו: ארץ מפגרת, מצב תרבותי ירוד ומצב מדיני לא יציב, אולם טען כי חסרונות אלה מחוורים בהשוואה לארץ ישראל, שם 'הכל נבנה על חול'. כיוון שכך, הוא עבר לשבח את סן דומינגו, וקבע שהיא הטריטוריה הראשונה שיתחילו בה בהתיישבות מתוכננת של פליטים יהודים, בחסות ד"ר רוזן רב הניסיון, ושטחה גדול פי שניים מהשטח של ארץ ישראל המערבית.³⁴ רגשות מעורבים היו בשלב הראשון גם לעיתון 'ג'ייש פרונטיר'. הרולד יונאס תיאר בפירוט את כל הגורמים החיוביים, שתוארו לעיל, ורמזו על שלל הכוחות העומדים מאחורי ההצעה הדומיניקנית. עם זאת הוא לא טשטש קשיים ותהיות. לדבריו, הכלכלה של אומה קטנה זו תלויה במידה רבה בארצות הברית, ובעיות של תחרות ומכסים יכולות להשפיע על הצלחת תכניות ההתיישבות. חשוב מזה הוא הגורם האישי והפוליטי: אין ביטחון שאת תכניות הגנרל טרוחיו יכבדו יורשיו, וקשה לחזות את עתידם של יישובי הפליטים בכל אמריקה הלטינית עקב התסיסה החברתית החזקה, המשקפת את לחץ ההמונים כלפי החוג השולט, המצומצם וממוצא ספרדי.³⁵ יש לציין כי שבועון תנועת העבודה הציונית דער אידישער קעמפער העלה טיעונים דומים ביחס לתכנית ליישוב פליטים בגויאנה הבריטית שבצפון אמריקה הדרומית, שהציעה בריטניה עוד בתחילת 1939.

30 *Contemporary Jewish Record*, December 1939

31 ראו: *The National Jewish Monthly*, September 1939, November 1939, January 1940

32 'דאמיניקאנער רעפובליק וועט אויך מאכען פלאץ פאר 100,000 פליטים', מארגען זשורנאל, 6.11.1939. ראו גם דיווח בעולם, 21.12.1939; 'ווארים סאן-דומינגו וויל אידען?', מארגען זשורנאל, 8.11.1939.

33 צביון [בן-ציון הופמן], 'אידישע אינטערעסען', פארווערטס [נובמבר?], מובא בעולם, 21.12.1939.

34 שם, ינואר-פברואר 1940, מובא בדבר, 28.3.1940.

35 Harold J. Jonas, 'More Homelands for the Jews?', *Jewish Frontier*, January 1940

שלילה עקבית יותר של התכנית הדומיניקנית היתה לדער טאג. מאמרי המערכת של ד"ר שמואל מרגושס כבר מתחילת המלחמה התריעו על חוסר הביטחון שבחוזים הנכרתים עם השלטונות הבלתי יציבים של הרפובליקות הדרום-אמריקניות ועל החשש שהתקציבים הענקיים הנדרשים למימוש תכנית ההתיישבות ברפובליקה הדומיניקנית ישמשו את השליטים לצורכיהם. יתרה מזו, מרגושס התריע על חוסר ההבנה של ארגוני העזרה היהודיים את גורם הזמן ואת היקפו המצומצם של המפעל. לדבריו, 'יסוד מרכז חדש וכל הכרוך בו – דורשים כל כך הרבה זמן, עד שכמעט אין תקוה לפליטים של שעה זו ליהנות ממנו [...] לכל היותר מתכוונים בכל אחת מהארצות לקליטת מאות ואילו באירופה מחכים מיליונים'.³⁶ אמנם מרגושס הודה שמפעל סן דומינגו הוא מפעל תחרותי לארץ ישראל, אך הבהיר ש'שאינ כוונתנו להפריע במאום לניסיון של התיישבות חדשה זו. אין איש רשאי לעשות דבר זה, אם אך גורל הפליטים האומללים נוגע אל לבו. אבל כל מי שגורל זה קרוב ללבו, הרי הוא רשאי וחייב לדעת עד היכן מגיע בטחונה של תכנית זו ומי הוא הצד השני שבמעשה זה?'.³⁷

שלום רוזנפלד, העיתונאי שנמנה אז עם המחנה הרוויזיוניסטי, מצא גם הוא בדער טאג במה לביטוי הסתייגותו מהתכנית הדומיניקנית. גם הוא חשש שאין ערך לחוזים של ממשלות דרום אמריקה בהסתמך על חמש המהפכות ב-25 השנים האחרונות, אך הציע בשלב ראשון להמשיך ל'ממש את הדופק'.³⁸ עם זאת הוא המשיך להסתייג מהתכנית גם לאחר שחתמה הממשלה הדומיניקנית על החוזה עם דורסא ב-30 בינואר 1940. רוזנפלד חשש שהחוזה נחתם ללא שיתוף המוסדות הנבחרים, והתריע ש'כבר נשמעו אזהרות ורמזים ממדינאים בסן דומינגו, שהיהודים הבונים בארץ יישוב בעזרתו של "המנהיג", הרי הם בונים על חול'.³⁹ כמו כן הורה רוזנפלד על פגמים ביורוקרטיים בארגון התכנית – הבריקה המוסרית והפוליטית של הממשלה, המעכבת את ההתיישבות, והברירה החמורה של הפליטים בידי אגרו-ג'וינט, שאינה נותנת כל סיכוי לפליטים הזקוקים ביותר לעזרה. הוא אף ערער על ההילה של מנהלי המפעל היהודים. לדבריו, אי-אפשר להקיש מהצלחתו של ד"ר רוזן בקרים, שם היתה סביבה תרבותית במידה מסוימת, על הצלחה בסן דומינגו,

36 סימפוזיון סופרים יהודיים שערכה מערכת דער טאג הניו-יורקי בתחילת 1940, מובא בדבר, 22.2.1940.

37 מרגושס, מאמר מערכת ב'דער טאג', מובא ב'ארץ ישראל ו"טריטוריות" (מהעתונות היהודית באמריקה), 'העולם', 14.12.1939 [ההדגשה שלי].

38 דער טאג [אוקטובר/נובמבר?] 1939, מובא בתוך: ש' רוזנפלד, 'ממששים את הדופק', העולם, 21.12.1939.

39 אלן וולס מספר שגם מנהיגים דומיניקנים גולים התייחסו לחוזה בביטול כתעלול פרסומי. אחד המבקרים כתב לרוזנברג, והזכיר לו את טבח בני האיטי ואת הסיבות הכלכליות לטרגדיה זו. הוא הזהיר שהתיישבות יהודית יכולה להצית איבה קנאית של התושבים, ג'ורג' מרשל לרוזנברג, Wells, *Tropical Zion*, pp. 77-78, בתוך: 29.11.1939.

שם הילידים הפרימיטיביים הם חצי פראים.⁴⁰ הסתייגות תקיפה כשל רוזנפלד מהתכנית באה לידי ביטוי גם בעמדת העיתונות הציונית-רוויזיוניסטית. ביטאון ההסתדרות הציונית החדשה 'ציוניז' (*Zionews*) והירחון המקורב לו 'אמריקן ג'זאיש כרוניקל' (*American Jewish Chronicle*) שללו את התכניות הטריטוריאליות ככללן מתוך ניתוח ראלי של המציאות ובהסתמך על קביעתו הסמכותית של ז'בוטינסקי, שראה בהן פטה מורגנה.⁴¹

השלב השני: אמן מחדש (מרס 1940 - ינואר 1941)

הצעת החוק לפיתוח אלסקה הוצגה בסנט ובבית הנבחרים במרס 1940 על רקע הידיעות הקשות של רדיפות היהודים במזרח אירופה ובמרכזה. זמן קצר לאחר מכן, באביב 1940, כבשו הגרמנים את מערב אירופה, וישמו קץ לתקוות הפליטים הרבים ממרכז אירופה שמצאו שם מקלט. בריטניה נותרה לבד במערכה, והים התיכון והאוקיינוס האטלנטי נהפכו חלק מחזית המלחמה, והדבר הקשה מאוד על אפשרויות התעבורה הימית. הרחבת מעגל הפליטים וחוסר מוצא אחר נתנו דחיפה חדשה לתכניות הטריטוריאליות. בסוף מרס פרסם מארגען זשורנאל עוד מאמר בזכות תכנית אלסקה. בשלב הזה כבר היתה מודעות רבה יותר למחלוקת שעוררה הצעת החוק בקרב המחוקקים בווישינגטון: צד אחד, בעל הראייה הרחבה, עמד לצד המנהל המתקדם של רוזוולט והיה מוכן להעביר את החוק; הצד השני, המסוננוור משנאה לפליטים ומטינה למנהל של רוזוולט, העדיף את אלסקה שוממה ובלבד שלא להיטיב עם מאות אלפי הפליטים המחפשים בית חדש. למרות זאת היה הפובליציסט האורתודוקסי (א' אויערבאך) אופטימי. הוא המשיך להאמין שרוזוולט, איקיו והממשל בכללו עומדים מאחורי התכנית. הצבא והצי מעוניינים באלסקה מסיבות צבאיות, ורק האמריקנים עצמם אינם מוכנים כעת לחלוציות חדשה כמו בתקופת כיבוש המערב. מכיוון שבניית אלסקה דורשת 'אנרגיה רעננה שהמצוקה היא אביה', רק הפליטים מתאימים לכך. אם תתקבל הצעת החוק צריכים אפוא יהודי אמריקה להקים בדחיפות 'קורפורציה לפיתוח אלסקה' ולהציל מהתופת האירופית עשרות ואולי מאות אלפי פליטים.⁴² עיתון אורתודוקסי אחר ה'ג'ויש פורום' – שבשלב הראשון רק אחד מחברי המערכת שלו תמך בתכנית אלסקה – הביע עתה את הוקרתו הרשמית לתכנית בדרך סמלית וחגיגית. באפריל 1940 העניקה אגודת הפורום היהודי לשר הפנים איקיו עיטור כבוד – מדליה על שם לואי ברנדייס – על תרומתו לאנושות, על יזמתו ועל מאמציו לקידום הצעת החוק לפיתוח אלסקה.⁴³

40 דער טאג [פברואר/מרס?] 1940, דבריו של רוזנפלד מובאים בתוך: העולם, 18.4.1940.

41 B. Netanyahu, 'In the Final Analysis', Ibid; *Zionews*, 13.11.1939, 5.12.1940; April 1943; *American Jewish Chronicle*, 1.3.1940. כמו כן ראו: זאב ז'בוטינסקי, חזית

המלחמה של עם ישראל, ירושלים תש"א, עמ' 132 (המקור באנגלית, לונדון 1940).

42 א' אויערבאך, 'דער פלאן צו עפענען די טירען פון אלאסקא פאר פליכטלינגע', מארגען זשורנאל, 27.3.1940.

The Jewish Forum, April 1940, Title page; Ibid., May 1940, pp. 59-61 43

העיתון 'ג'ויש פרונטיר', כאמור, התעלם בתחילה מתכנית אלסקה. אולם בשעה שדנה ועדת הקונגרס לענייני טריטוריות ואיים בהצעת החוק ליישוב ופיתוח אלסקה, אימץ העיתון, בעל המגמה הסולידרית היהודית החזקה, את התקווה שהסתמנה. במאי 1940 פרסמו העורכים, מנהיגי תנועת העבודה הציונית חיים גרינברג ומרי סירקין, מאמר מערכת שבדק את הצעת החוק בקפדנות. הם ציינו כמה חסרונות: (א) היעדר כל תמיכה ממשלתית, אף על פי שכל מאמץ לכבוש ארץ חדשה בעבר קיבל עזרה כספית; (ב) אי-התאמה של התקנה לבחירת המהגרים, שנתנה עדיפות גדולה להגירה מגרמניה, בשעה שרוב המועמדים המתאימים ליישוב בתקופה זו היו פליטים מפולין. עם זאת הם התנחמו ביתרונות: הצהרת המומחים שאלסקה יכולה לכלכל עד 12 מיליון איש ואפיון המהגרים כמי שאין להם מה להפסיד, אפיון שמתאים למהגרים היהודים ממרכז אירופה וממזרחה. בעיקר הם השתכנעו שפטרונאי ההצעה מונעים משיקולים הומניטריים כמו גם פטרוטיים-פוליטיים. לכן קראו לגופים יהודיים אחראיים באמריקה להתעניין ברצינות בתפקיד שיהודים יכולים למלא ביישוב ובפיתוח אלסקה בלא ציפיות משיחיות שמדובר בבית לאומי יהודי: 'אלסקה תהפוך בעתיד למדינה החמישים של ארצות הברית ובנסיבות מסוימות היא יכולה לקלוט יהודים רבים חסרי בית ולצייד אותם בהזדמנות לעבוד ולהרוויח את לחמם'.⁴⁴ ניכר שציפיותיהם מפוכחות יותר מאלה של סיגאל (ראו לעיל), שבתחילת המלחמה צפה כי תכנית אלסקה תציל מאות אלפים או מיליונים. ראוי לציין כי בשלב הזה גרינברג לא רק תמך מילולית בתכנית, אלא הצטרף בפועל לקבוצה של פעילים מתנועת העבודה הציונית שהקימה ועד לקידום תכנית אלסקה. הוועד קיים מגעים עם משרד הפנים ותנועת העבודה האמריקנית מזה ועם הארגונים היהודיים הבולטים באמריקה מזה כדי לסלק את ספקותיהם וכדי להפעילם למימוש התכנית.⁴⁵

הגשת הצעת חוק ליישוב אלסקה לקונגרס במרס 1940 הצליחה לסחוף אפילו כמה מאלה שהסתייגו קודם לכן לחלוטין מתכנית אלסקה, ובהם ד"ר מרגושס, עורך דער טאג הליברלי. באפריל 1940 פרסם מרגושס בטור האנגלי של היומן מאמר, ובו ביטא את אמונתו שאלסקה יכולה להפוך מפלט בטוח לפליטים. הוא התרשם שהצעת החוק מאפשרת הקמת חברה בעלת הון של עשרה מיליון דולר לפיתוח אלסקה, ותוכל לגייס עוד הון פרטי וממשלתי כהלוואה. הוא העריך את כוונת הצעת החוק לאפשר כניסת מספר גדול של פליטים מחוץ למכסות הקיימות, וסמך על שר הפנים והמומחים שלו, התומכים בהצעת החוק, שידאגו לאפשרויות התעסוקה. היתרון הגדול ביותר שאלסקה יכולה לספק לפליטים היה, לדעתו, בהבאתם בחסות הדגל האמריקני. בשעה שיש ספקות לביטחון היהודים בשלטון טרוחיו, לאיש אין ספקות כאלה באשר ליישוב היהודי באלסקה.⁴⁶

⁴⁴ 'New Frontiers in Alaska' (Editorial), *Jewish Frontier*, May 1940

⁴⁵ בוועד השתתפו גם אריה טרטקובר, דוד ורטהיים ואחרים. הובאה בחשבון האפשרות שהסתדרות העובדים בארץ ישראל תשלח כמה מאות מדריכים לאלסקה. ראו לעיל הערה 3 וכן בספרו של בית-צבי, *הציונות*, עמ' 289.

⁴⁶ S. Margoshes, "Alaska as Haven of Refuge" (News and Views), *Der Tog*, 20.4.1940

בשלב השני, לאחר מחוות הענקת הקרקע של טרוחיו ואישור התכנית בקונגרס הדומיניקני מזה ובלמתה של תכנית קימברלי באוסטרליה מזה, גבר האמון של העיתונות היהודית בתכנית הדומיניקנית. 'בני ברית מגזין', שביטא מגמה מובהקת של סולידריות יהודית בצד נאמנות אמריקנית מוחלטת, דיווח תחילה על התכנית באהדה, וממסר 1940 החל לייחד לה מקום רחב יותר. במאמר שכתב ד"ר ארנסט שוורץ הוא שיבח את פטרוני התכנית: נשיא ארצות הברית והוועדה המייעצת לפליטים, שסייעו לגיבוש התכנית; הציר הדומיניקני בושינגטון, שתיווך בין כל הגופים; ובעיקר הממשלה הדומיניקנית 'האדם היוצא דופן של הרפובליקה', הגנרל טרוחיו. שוורץ האמין שפעולת הממשלה הדומיניקנית תשפיע על ממשלות אמריקה הלטינית – שבשנים האחרונות נזהרו שלא להגדיל את מכסת הפליטים – לשנות את מדיניותן, שהרי עמים אלה ידועים בנדיבותם.⁴⁷ חודשיים לאחר מכן חלק גם מאמר המערכת של הירחון שבחים לרפובליקה הדומיניקנית. הוא הדגיש את פוריותה של האדמה שהוענקה לפליטים ואת מיקומה במפרץ על הים, ומסר באירוניה כי 'מי ששופט ערכים לאומיים לפי מספר המכוניות והברזים של מים זורמים יכול לקרוא לרפובליקה הדומיניקנית נחשלת. אך זוהי הרפובליקה הדומיניקנית שהעמידה את עצמה בשורה ראשונה בין המדינות המכונות תרבותיות [...] הידיעה [על התכנית] היא כמו הערת שמחה בטור הודעות פטירה'.⁴⁸

גם מארגען זשורנאל הביע, כאמור, בתחילה אמון בתכנית. אולם במרס 1940, בעקבות המפגש של נציגי עיתונות היידיש עם רוזן, הוברר כי ליוזמי התכנית עצמם יש ציפיות צנועות באשר לה: ניסוי ראשוני עם 500 משפחות ואפשרות ליישב עוד אלפי מתיישבים והכרה כי המספר 100,000, שדובר עליו בוועידת אוויאן, מוגזם, ותכנית כזו תעלה 100 מיליון דולר. למרות זאת דיווח היומון שד"ר רוזן דבק בתכנית, והסביר כי טרוחיו היה היחיד שהתייצב לצד הפליטים היהודים משום היותו – כמו חלק גדול מתושבי סן דומינגו – צאצאי אנוסים יהודים. לכן הם שמחו שיהודים, העוברים צרות גדולות מאלה שעברו אבות אבותיהם, יסייעו בהפרחת ארצם.⁴⁹

פארווערטס הסוציאליסטי תמך בתכנית מתוך גישה מעשית, מההכרה שמקורות הכסף בעבור התיישבות פליטים יהודים מצומצמים. לתנועה הטריטוריאליסטית 'פריילאנד ליגע' אין כסף ואין אפילו ארגון שיכול לגייס כסף, ואילו הארגון הפילנתרופי אגרו-ג'וינט הוא עשיר פחות ממה שאנשים מדמים. מכאן יתרונה של התכנית הדומיניקנית: אין צורך

'Refugees', *The National Jewish Monthly* (Editorial Comment), September 1939, 47 November 1939, January 1940; Dr. Ernst Schwarz, 'Trujillo Opens a Door', *Ibid.*, March 1940, pp. 206-207

48 Editorial Comment, *Ibid.*, May 1940 חזר והדגיש כי הרפובליקה הדומיניקנית הקטנה מציגה לגנאי מדינות גדולות יותר. ראו: 'Dominican Republic', *Ibid.*, July-August 1940, p. 345

49 'פישמן', פון טאג צו טאג', מארגען זשורנאל, 29.3.1940.

להשקיע סכומים גדולים בעבודת הכנה, ההתיישבות היהודית מאורגנת ארגון קולקטיבי, יש במקום בתי חווה רבים, ואפשר להתחיל ביישוב מידי.⁵⁰

גישה חיובית לתכנית בלטה גם בדיווחה של פרידה קירצ'ווי (Kirchwey), עורכת השבועון האמריקני-ליברלי 'דה ניישן' (*The Nation*), לאחר ביקורה בהתיישבות היהודית בסן דומינגו. קירצ'ווי השתכנעה שהגנרל טרוחיו אינו פשיסט, אלא רודן ייחודי, העושה בארצו ככל הישר בעיניו, והציעה להתחשב ביכולותיו להיות מדינאי טוב ורחב לב כשהדבר נראה לו. לפיכך סיכמה כי לפליטים, בייחוד אלה שיתיישבו בחסות דורסא, יש סיכויים טובים לחיי שלוה ורווחה – לכל הפחות בימי שלטונו של טרוחיו. דער אידישער קעמפער, שהיה בעל מסרים חברתיים ושאפה להקים בארץ ישראל חברת מופת, דיווח על מסקנותיה והתווכח אתה. הוא חלק על האופטימיות שלה בנוגע להגשמת התכנית, הדורשת מימון של מיליוני דולרים, ועל התדמית האידאלית ששיוותה לטרוחיו, שאת 26,000 האקרים ש'תרם' למטרות ההתיישבות היהודית חמס מתנגדיו הפוליטיים. אך בעיקר הוטרד השבועון מהבעיה הגזעית: שמא יוכרחו המתיישבים היהודים להצטרף למחנה רודפי השחורים, אלה שהיגרו מהאיטי הסמוכה לשם פרנסה ולאחר מכן גורשו מהרפובליקה הדומיניקנית. לכן הוא התריע נגד עסקני הג'וינט, שהעלימו מדעת הקהל היהודית באמריקה את הנימוק האמתי המסתתר מאחורי הצעיף של 'אהבת ישראל' בנוסח סן דומינגו – השנאה הלוהטת והמבישה לגזע השחור. עם זאת על רקע המצב הנואש של יהודי אירופה קבע גם הוא נחרצות שאין לדחות את התכנית, כי 'מעטות מדי האפשרויות והבררות שנשארו לנו'.⁵¹

בשלב זה בהתפתחות התכנית שוכנעו גם עורכי ה'ג'ויש פרונטייר' גרינברג וסירקין ברצינותה. הדיווח של מנהלי המפעל כי האוכלוסייה להוטה לקבל את פני הפליטים הוסיף לשכנעו. במאמר מערכת מאפריל 1940 הודו כי 'בימינו דוח כזה נשמע אגדי. לולא האמון שלנו בד"ר יוסף רוזן ובג'יימס רוזנברג היינו חושבים שזה טוב מכדי להיות אמת'. אף על פי שהיו מודעים למגבלות התכנית – היעדר סממנים יהודיים, ערביות לא מספקות של הממשלה וחוסר פתרון להיקף העצום של בעיית הפליטים – גם הם סיכמו כי הצלה ולו מעטה קודמת לכול: 'איננו יכולים אלא לאחל הצלחה למשימה [...] הנוגעת להצלת אנשים, נשים וילדים העומדים בפני השמדה פיזית. גם אם מספר הניצולים יהיה קטן מהמצופה זהו עדיין הישג חיובי ליחידים ולקבוצות הפעילים בפרויקט'.⁵² גישה חיובית זו למפעל ההתיישבות בסן דומינגו באה לידי ביטוי גם בדוח המסע של סירקין, שיצאה לסיוור בסוסוא בינואר 1941. סירקין שיבחה את טרוחיו, שידע להעריך את התרומה של הון ושל

50 צביון, 'אידישע אינטערעסען', פארווערטס, 4.5.1940.

51 דיון במאמר של עורכת 'דה ניישן' קירצ'ווי על המשא ומתן עם חברת ההתיישבות בסן דומינגו. ראו: דער אידישער קעמפער [אפריל-מאי?] 1940. קיצור המאמר מופיע בכותרת: 'מי הם שושביני ההתיישבות היהודית בסאן-דומינגו?', דבר, 18.5.1940. ראו גם בית-צבי, הציונות, עמ' 263.

52 Editorials of the Month: 'Refugee Colonization in San Domingo', *Jewish Frontier*, April 1940

מתיישבים איכותיים לאוצרות הטבע החבויים של ארצו דלילת האוכלוסייה. היא היללה את שפע הצמחייה המעיד על ארץ פורייה, וגם את שיטות העבודה של דורסא: סלקציה של המתיישבים, שהיא הכרחית לחיים של איכרים באזור הטרופי; תהליך הכשרה יסודי בכל תחומי החקלאות; קליטה מאורגנת בקפידה בתום ההכשרה; תכניות צמיחה תעשייתית; תנאי מגורים ותרבות הפנאי. עם זאת היא לא התעלמה מן העובדה ש'בהווה הכל נמצא ברחם', ושלתכנית יש לא מעט חסרונות: פחות מ-300 מתיישבים, רק חמישית מהם נשים; סכסוכים בין המתיישבים והיעדר התלהבות כמו זו של החלוצים בארץ ישראל. היא הבינה שזוהי תופעה בלתי נמנעת בנסיבות של העברת אירופים בעלי מקצועות שונים לאקלים טרופי וריכוזם בתנאי ניסוי, אך חששה כי 'שום מפעל חלוצי קשה לא ייכון בלי רוח התלהבות'.⁵³

באותו החודש, בעקבות אכזבה מתכניות ההתיישבות היהודית במערב אוסטרליה מזה ובאלסקה מזה, נסחף גם ה'ג'וייש פורום' לתמיכה בתכנית הדומיניקנית. העורך רוזנגארטן, שמאז עליית הנאציזם בגרמניה תר אחר טריטוריה בחסות אמריקנית לפתרון מצוקת הפליטים היהודים, שיבח עתה את כל הגורמים המעורבים: את הנשיא רוזוולט ואת הוועדה המייעצת לענייני פליטים, שהראו עניין בניסוי של יישוב פליטים על הקרקע בסוסוא, וציפו שהצלחת הניסוי תפתח עור דלתות בארצות מעוטות אוכלוסייה; את מחלקת המדינה של ארצות הברית, שראתה בתכנית 'צינור הניסוי היחיד בחצי הכדור המערבי להקלת הלחץ הנורא הנובע מאירופה החולה' וסייעה לפיתוח החקלאי; את הגנרל טרוחיו, שהעניק למתיישבים ולצאצאיהם הזדמנות להמשיך בחייהם ובעיסוקם מתוך חופש דת ושוויון, זכויות אזרחיות, חוקתיות וכלכליות;⁵⁴ המתיישבים, שבתוך זמן קצר הוכיחו את יכולתם לעבוד, להישאר בריאים ולתרום לרווחת הארצות המאמצות, והאגרו-ג'וינט, שהשקיע \$400,000 במפעל הדומיניקני. 'ההטיה לפרויקטים בונים בעלי ערך גדול ומתמיד מרטיטה את הלב', אמר, 'אם התיישבות זו תוכל בעתיד הקרוב להציל 100,000 פליטים היא תהיה ראויה להכרת תודה נצחית מכל אלו שנהנו ממנה ישירות או בעקיפין'. רוזנגארטן, שנואש מכל אפשרות הצלה אחרת, נאחז בעוגן הבטוח לכאורה של התכנית. נגד החוששים מהסתננות 'גיס חמישי' במסווה של פליטים התריס שגם הם לא היו מפקירים את אחיהם ללהקת זאבים 'שלא יחדור זאב תועה'. הוא גם הציג תוצאות מחקר על האקלים הבריא של אזור סוסוא, ודחה כל חשש לקיום הערכויות של הממשל הדומיניקני. לדבריו, גם חוים בין-לאומיים מכובדים, כמו ברומניה ובפולין, יכולים להיות חסרי ערך כשהשלטון משתנה.⁵⁵

53 Marie Syrkin, 'Rebirth in San Domingo?', Ibid., February 1941. ראו גם: סירקין, 'בין

המתיישבים היהודים בסאן דומינגו', דבר, 30.5.1941; בית-צבי, *הצינורות*, עמ' 267-269.

54 סעיף מספר אחד בחוזה בין הרפובליקה הדומיניקנית לבין דורסא, NA, 840.48 Refugees/2057

55 Isaac Rosengarten, 'Dominican Republic Settlement Association-First year' (Editorial),

The Jewish Forum, January 1941

השלב השלישי: דעיכת התכניות (1941 – פברואר 1943)

במהלך 1941 התרחבה המלחמה וקיבלה כיוונים חדשים. באפריל 1941 כבשו הגרמנים את יוון ואת יוגוסלביה, וביוני פלשו לשטחי ברית המועצות ומיד התחילו ברצח המוני של יהודים. בדצמבר התקיפה יפן את צי ארצות הברית בפרל הרבור, וארצות הברית הצטרפה למלחמה. כניסתה של ארצות הברית למלחמה מיקדה את הממשל בצורכי הביטחון של אמריקה, ובגין זאת נהפך הדיון בתכניות הטריטוריאליות ללא רלוונטי. הידיעות הקשות, שהגיעו במהלך 1942 מאירופה על גירוש יהודים והשמדתם, נבלעו בדרמה הסוערת של מלחמת העולם. גם הצהרת בעלות הברית בדצמבר 1942, שהכירה במידע על 'הפתרון הסופי', לא הסיטה את המדיניות האמריקנית ממסלולה.

משנגנוה הצעת החוק לפיתוח אלסקה בוועדת הסנט עקב ההתנגדויות הרבות, הגיע גרינברג, עורך ה'ג'וייש פרונטייר', למסקנה שההצעה – שהיתה פשרה בין הרצון לסייע לפליטים לבין מתנגדי ההגירה – רק הגבירה את הביקורת של חוגים שונים. במאמר מערכת מקיף, שפרסם בפברואר 1941,⁵⁶ סקר גרינברג את ההתנגדויות שעלו בוועדת הסנט: הליברלים חששו שתקנות מיוחדות, שיחולו על המהגרים לאלסקה, יערערו את יסודות הציביליזציה והדמוקרטיה האמריקנית. האוכלוסייה הלבנה באלסקה חששה שהמהגרים החדשים יחזקו את שלטון הממשל המרכזי באלסקה בשעה שהם שואפים להגיע למעמד של מדינה. לדברי גרינברג, הראקציונרים, מתנגדי ההגירה, תקפו את ההצעה ביתר גסות. 'סנטור אנטישמי' הזהיר שההצעה תאפשר הברחה של מהגרים ב'דלת האחורית', והם ימנעו לחם מאזרחים אמריקנים. מנהיג הלגיון האמריקני (American Legion) העלה את שד 'הגיס החמישי'. הוא ראה בפליטים מרגלים או יחידים מוגי לב, 'שלא היה להם האומץ והפטריוטיות להישאר בארצות מולדתם ולהילחם את מלחמותיהן שם'. בא כוח ברית החברות הפטריוטיות של אמריקה (American Coalition of Patriotic Societies) קבע שהפליטים היהודים ראויים לעונשם, מכיוון שהיהודים השפיעו על הבולשביקים, האחראים לכל החורבן באירופה בעשרות השנים האחרונות.⁵⁷

התנגדות מוסרית לכאורה היתה לסנטור 'ירא אלוהים', שאמר שאין לבני אנוש הזכות לקבוע מי לחיים ומי למוות. ומכיוון שאלסקה אינה יכולה לדאוג לכל מיליוני הפליטים האומללים, אסור לאמריקנים להציל רק כמה אלפים ולהרשות לאחרים להיכחד. 'זו היתה האווירה שסבבה את השימוע בהצעת החוק של קינג, אווירה של ציניות, צביעות ועלילות אנטישמיות בוטות', מזהר גרינברג. מתוך מודעות להיקף ההתנגדות להצעת החוק ולמגבלות הפעילות בזירה האמריקנית ומתוך המסקנה שתכנית אלסקה אינה מעמידה

56 H. Greenberg, 'Another Alaska Bill' (Editorial), *Jewish Frontier*, February 1941
57 על גאות האנטישמיות בארצות הברית בשנות מלחמת העולם השנייה ראו גם: ויימן, הפקרת היהודים, עמ' 3-18; נאמן ערד, אמריקה, בייחוד עמ' 193-203, 230-236; ג'ון היימס, 'אנטישמיות והתרבות האמריקנית', בתוך: גרטנר וסרנה, יהודי ארצות הברית, בעיקר עמ' 332-341.

פתרון מספק לבעיה של הצלת הפליטים היהודים הגיב גרינברג בהסתייגות על הצעת חוק אחרת הנוגעת ליישוב פליטים יהודים באלסקה, שבאותו הזמן תכנן להציג בבית הנבחרים חבר הקונגרס דיקסטיין.⁵⁸ השלב השלישי של התכנית הדומיניקנית החל ב־1941, עם הפסקת זרם הפליטים מאירופה עקב קשיי תחבורה, ובעיקר עם כניסת ארצות הברית למלחמה, שהרחיבה את החשש מפני 'גיס חמישי' לכל רחבי יבשת אמריקה. בשלב הזה התפכח גרינברג גם מהתכנית הדומיניקנית. במאמר שפרסם ב'ג'וייש פרונטיר' הודה שהפרויקט הדומיניקני הוא אמנם חריג, אך אין בו לא ביטחון וגם לא מולדת.⁵⁹

שני חוגים שמרו אמונים לתכנית הדומיניקנית גם אחר כך. צביון מהפארווערטס הסוציאלי-דמוקרטי מתח ביקורת על הצירים הציונים בוועידה ציונית פן-אמריקנית בנובמבר 1941 על שהגיבו בביטול לשבחים שחלק לתומו סגן שר החוץ האמריקני להתיישבות בסן דומינגו.⁶⁰ כתב העת המדעי המקורב לוועד היהודי-אמריקני 'ג'וייש סושיאל סטדיז' פרסם בינואר 1942 מאמר של ההיסטוריון הנודע מרק וישניצר, שהשווה את התכנית הנוכחית לתכנית שהעלה הגנרל הדומיניקני גרגוריו לופרון (Luperon) בסוף המאה ה־19. תכניתו לקלוט יהודים מרוסיה בעקבות הפרעות ולהעניק להם אזרחות וחלקות אדמה הוצעה לארגון כל ישראל חברים (כ"ח, אליאנס), אך ירדה מהפרק. נראה שווישניצר שאף להראות שהגישה החיובית של הרפובליקה הדומיניקנית להתיישבות יהודית אינה מקרית, אלא טבועה במנטליות המוסרית של הדומיניקנים.⁶¹

אולם המגמה הבולטת בשלב זה היתה שיש לדחות את הפתרון לתקופת השלום שלאחר המלחמה. מגמה זו גובשה בהשראתו של רוזוולט, שקבע כבר בתחילת המלחמה שעד סיומה עלול מספר הפליטים להגיע ל־10-20 מיליון. עד אז יש להתמודד עם הבעיה במאמץ רחב, וללמוד את הבעיה הגאוגרפית של יישוב מיליוני אנשים בשטחים חדשים על פני כדור הארץ.⁶² מגמה זו באה לידי ביטוי במאמר שפרסם הפילוסוף והמשפטן מוריס רפאל כהן באפריל 1941 ב'קונטמפוררי ג'וייש רקורד'. הביטאון, שדחה כל צורה של הזדהות לאומית יהודית, התלהב בתחילה מהתכנית הדומיניקנית בהיותה תכנית הומניטרית. אך

58 Rosengarten (note 55 above); לעומת זאת בית-צבי תלה את השינוי בעמדתו של גרינברג בהתראה שקיבל ממנהיגות מפא"י בארץ ישראל. ראו: בית-צבי, *הציונות*, עמ' 289-290, 329. אך גרינברג היה אישיות עצמאית, והתנודות בעמדתו מסתברות יותר על רקע הזירה האמריקנית.

59 H. Greenberg, 'Proposed Homes for Jews', *Jewish Frontier*, April 1942

60 צביון, *פארווערטס*, 29.11.1941; בית-צבי, *הציונות*, עמ' 273, הערה 26.

61 Mark Wischnitzer, 'The Historical Background of the Settlement of Jewish Refugees in Santo Domingo', *Jewish Social Studies*, 4, 1 (January 1942), pp. 45-51

62 על מיקוד המחקר של תכניות התיישבות טריטוריאליות לפליטים יהודים (פרויקט M) בתקופה שלאחר סיום המלחמה ראו בעיקר: Neil Smith, *American Empire: Roosevelt's Geographer and the Prelude to Globalization*, University of California Press, Berkeley 2003, pp. 314-315

עם התפתחות המלחמה הביאה אותו נאמנותו ללא סייג למדיניותה של ארצות הברית לתעל את המחקר לחיפוש טריטוריות להתיישבות יהודית לתקופה שלאחר המלחמה.⁶³ עוד ביטוי למגמת הדחייה לאחר המלחמה אפשר לראות בדוח שפרסם בנובמבר 1941 'ג'וייש אפירס', ירחון מדעי שליד הקונגרס היהודי העולמי, ארגון פרו-ציוני. בדוח היתה סקירה שקולה ואופטימית של 13 תכניות להתיישבות יהודית גדולה וגושית – על בסיס חקלאי או תעשייתי – בטריטוריה מאוכלסת בדלילות ובהסכם עם ממשלת הארץ. התכניות שנדונו כללו בין השאר את תכנית אלסקה ואת התכנית הדומיניקנית, המוגדרות משוללות כל שאיפות יהודיות פוליטיות-לאומיות. במערכת הירחון היו חוקרים בעלי שם בתחומם – יעקב רובינסון, יעקב לשצ'ינסקי וד"ר אריה טרטקובר. המערכת העריכה שבעתיד הקרוב לא תוכל ארץ ישראל לקלוט הגירה המונית המתאימה לצרכים מסיבות גאוגרפיות ופוליטיות. באשר לרפובליקה הדומיניקנית לא טשטש הדוח את מטרותיו האנוכיות של טרוחיו, אך השתכנע מדברי ד"ר רוזן שלתכנית הדומיניקנית היה הסיכוי הטוב ביותר להצליח.⁶⁴

בסוף 1941 פרסמה אידה סילברמן, פעילה ציונית בולטת בקונגרס היהודי העולמי, את רשמי ביקורה בסוסוא ב'קונגרס ויקלי'. היא תיארה את המציאות המקומית וציינה כמה נקודות לשליה: חוב מצטבר של המתיישב למושבה, מחלות טרופיות רווחות, מיעוט נשים (שליש) ונישואי תערובת. על רקע זה התריעה נגד המדיניות העצמאית של הוועד היהודי-אמריקני בחתימת חוזים מפוקפקים עם ממשלות ונגד הקביעה של אגרו-ג'ויניט ודורסא, כי מחובתם של יהודי כל העולם לקבל על עצמם אחריות כספית ומוסרית להצלחת המפעל ההתיישבותי בסן דומינגו. היא התריסה נגד הארגונים הפילנתרופיים האליטיסטיים, שבשעה שעצם קיומם של היהודים כעם ולא רק כיחידים נתון בסכנה, ונוכח צמצום המקורות העומדים לרשותם מול המספר הגדל והולך של הנזקקים לעזרה, איז להם זכות לפנות דווקא לציבור היהודי ולבקש כספים לצורכי התיישבות 'בלתי כיתתית'.⁶⁵ באוגוסט 1942 הונחתה על תכנית היישוב הדומיניקנית עוד מכה, שהגדירה רבים מכת מחץ או מסמר בארון הקבורה של התכנית. באותו הזמן פרסם מכון ברוקינגס (The Brookings Institution) רב-היוקרה שבוושינגטון, שנחשב למוסד עצמאי ומדעי, דוח מחקר על 'התיישבות פליטים ברפובליקה הדומיניקנית'. הדוח שהוזמן שנתיים קודם לכן

Morris R. Cohen, 'Jewish Studies of Peace and Post-War Problems', *Contemporary Jewish Record*, April 1941, pp. 110-118. פרופ' כהן היה מראשי האגודה ליחסים יהודיים (The Conference on Jewish Relations). האגודה שאפה להגיע להבנה טובה יותר של מעמד היהודים בעולם המודרני באמצעות מחקר מדעי. הבן פליקס כהן ניסח את הצעת החוק לפיתוח אלסקה במשרד הפנים.

'Projects for Jewish Mass Colonization', *Jewish Affairs*, 1, 4 (November 1941), pp. 1-15

Silverman Archibald (Ida), 'Colonization in Sosua', *Congress Weekly*, December 1941

תרגום מקוצר פורסם בדבר, 17.6.1942; בית-צבי, הציונות, עמ' 270.

לאו פאלק, תעשיין עשיר מפייטסבורג, הוכיח שהתכנית נטולת יסוד במציאות הדומיניקנית ונטולת סיכויים להגשמה. את מסקנות הדוח סקר בקצרה המנהיג הרוויזיוניסטי יוסף שכטמן במאמר שפורסם ב'קונגרס ויקלי' בינואר 1943, ואלו הן מסקנותיו: (א) הרפובליקה הדומיניקנית אינה יכולה לקלוט ולתמוך ביותר מ-5,000 מתיישבים פליטים, כי צפיפות אוכלוסייה כפרית (80% מהאוכלוסייה) היא 68 נפשות למייל מרובע; (ב) 474 איש שהגיעו במשך שנתיים מייצגים את גבול יכולת הקליטה של ההתיישבות בסוסוא; (ג) ההתיישבות הוכחה שהיא משימה יקרה ביותר: \$3,000 לכל מתיישב במקום \$1,600 כמתוכנן; (ד) הסכנה של הצפת המתיישבים הלבנים בהגירה המונית של אוכלוסייה צבעונית היא אמיתית ובלתי נמנעת. מחברי הדוח לא הכחישו את הערך הפילנתרופי של הניסוי הדומיניקני. אך לא היה בכך כדי לשנות את המסקנה העיקרית: גבול אפשרויות היישוב ברפובליקה הדומיניקנית הוא 3,000-5,000 חקלאים עם מספר נוסף ולא מוגדר של עובדי תעשייה.

שכטמן, חניך הגישה הרוויזיוניסטית שראתה בתכניות הטריטוריאליזם מקסם שווא, התרשם שהדוח נכתב ברוח של אובייקטיביות ורצון טוב.⁶⁶ הסוציולוג הנוודע ואיש תנועת העבודה הציונית ד"ר טרטקובר, שסקר באותו הזמן את הדוח בדער אידישער קעמפער, אימץ גם הוא את מסקנות הדוח. כאמור, מרבית ציוני אמריקה לא היו יכולים לקבל את יישובם של יהודים בטריטוריות נידחות כתחליף לארץ ישראל, שבה ראו את התשובה הברורה היחידה למצוקת הפליטים. התמיכה בציונות, שבאה לידי ביטוי באישור תכנית בילטמור באביב 1942, התחזקה עוד יותר עם התפשטות הידיעות על 'הפתרון הסופי' של יהודי אירופה בסוף אותה שנה. בעקבות הדוח התריע אפוא טרטקובר שיש לחרות במוחותיהם של היהודים ושל האנשים בעלי רצון טוב שקיימת דרך אחת בלבד לפתרון בעיית הפליטים, ויש לרכז סביב דרך זו את כל הכוחות ולא לבזבז כספים ומרץ על תכניות צדדיות לא פרודוקטיביות.⁶⁷ מכל מקום, בדברי השניים לא ניכרה שמחה לאיד או צהלה, כטענת שבתאי בית-צבי.⁶⁸ דרך אגב, מחקר חדש על היהודים בסוסוא סותר את הטענה שאת דוח ברוקינגס הזמינו גורמים ציוניים. מתברר שפאלק, חבר הוועד המנהל של דורסא, שעמד להתמנות לנשיא החברה, יזם את החקירה המדעית כדי להציע המלצות לשיפור המושבה ולהרחבת ההתיישבות ברחבי המדינה הדומיניקנית. עיתוי הפרסום והתגובה החריפה של השלטונות הדומיניקניים טרפו את קלפיו.⁶⁹

66 J. Schechtmann, 'Failure of the Dominican Scheme: Brookings Report Writes Finis to Colonization Project', *Congress Weekly*, 15.1.1943. מעניין לציין שאת תכנית היישוב מחדש קיבלה בסוף 1943 קבוצת ברגסון. הקבוצה, שרוב מניינה היו רוויזיוניסטים ארץ-ישראליים, הציעה הפרדה בין מטרת המולדת של מצע בילטמור לבין הצורך המידי להציל יהודים. ראו: פיינגולד (לעיל הערה 9), הערה 13.

67 דער אידישער קעמפער, 8.1.1943, מובא בבית-צבי, 'הציונות, עמ' 288.

68 בית-צבי, שם, עמ' 295. ראו גם דיונו של בית-צבי ברוח סילברמן, שם, עמ' 270-273.

69 Wells, *Tropical Zion*, pp. 208-215

מהיחידים שערערו על מסקנות הרוח במחנה הציוני בלט אברהם רבוצקי, ממנהיגי תנועת פועלי ציון בארצות הברית. רבוצקי, שהכיר את המדיניות הבריטית בארץ, מצא קווים מקבילים בין דוח ברוקינגס לדוח סר סימפסון, דוח ממשלת בריטניה על חקירת יכולת הקליטה של ארץ ישראל משנת 1930. מסקנת דוח סימפסון היתה שיש הכרח לבלום את ההתיישבות היהודית עקב חוסר קרקעות. בפועל התרבתה הקהילה היהודית בארץ ישראל פי שלושה, וגם רמת המחיה הערבית עלתה, טען רבוצקי, והדגיש כי דוח ברוקינגס הוא צר אופק וחסר מעוף באותה המידה. החוקרים בחנו את הארץ מנקודת מבט סטטית, בלי להביא בחשבון שאפשר לעקור את מקצת היערות ולהפכם אדמה חקלאית, או להשקות אדמות צחיחות. יתרה מזו, התפיסה של חוקרי ברוקינגס, שהרפובליקה הדומיניקנית צריכה להישאר ארץ חקלאית, הביאה אותם למסקנה שהמשך ההתיישבות ידרוש מאמץ גדול והוצאה גדולה, אך בחברה המתבססת גם על תעשייה ומסחר יש סיכוי שלאחר המאמצים הראשונים תגדל יכולת הקליטה מעצמה ותוזיל את עלות המפעל.

עם זאת רבוצקי לא הטיל את האשמה לפיתוחה של השקפה כלכלית מעוקרת זו רק על מחברי הרוח. לדבריו, האחריות חלה גם על הפילנתרופים, המנהלים את ההתיישבות, וגם על השליטים צרי האופק של הארץ, האוסרים על המתישבים לעסוק בכל פעילות המתחרה בפעילות דומה של הילידים. לו היו הגבלות כאלה קיימות בארצות הברית לפני שני דורות, טען, לא היו יהודי ארצות הברית מצליחים לפתח את תעשיית הביגוד של ארץ זו. עוד אשמה תלה רבוצקי בהחלטה על האופי הלא-כיתתי של המפעל (ראו להלן). הוא הבין שלעומת החלוצים בארץ ישראל, שהתנגדו נמרצות לדוח סימפסון וקיבלו את תמיכת העם היהודי, הרי לדוח נגד התיישבות הדומיניקנית אין מי שיתנגד. 'אני כותב שורות אלה בצער רב, סיכם והתריס כלפי שוללי התכנית: 'אין כל סיבה מדוע ציוני לא יוכל להתענג על תקוות גדולות להצלחת תכניות יישוב אחרות, בעיקר אם הן בחסות אנשים שמטבעם אינם יכולים להפנות את מרצם לארץ ישראל'.⁷⁰

האם התכניות הטריטוריאליות מתיישבות עם ערכי היהדות האמריקנית?

הזדהות ופטריוטיות

כאמור, כלל יסוד בחוויה היהודית-אמריקנית היה הזדהות מלאה עם המדינה האמריקנית המיטיבה, שעקרון השוויון המלא מעוגן בחוקתה. יהודי ארצות הברית הבינו שמעמד זה לא מקנה רק זכויות, אלא גם חובות, והחובה הראשונה היא שלא לפעול בכל דרך הפוגעת באינטרס הלאומי האמריקני. תהליכי החילון והטמיעה התרבותית, שהואצו בשנות העשרים והשלושים של המאה ה-20, וההשתלבות הגוברת של יהודי ארצות הברית בחברה

Abraham Revusky, 'Another Project fades out', *Jewish Frontier*, April 1943 70

האמריקנית ובממשל האמריקני חיזקו את הזדהותם האמריקנית. גאות האנטישמיות ואימת 'הגיס החמישי', שעוררה המלחמה, קירבה את הממשלה ואת הציבור לעמדותיהם של חוגים ילידיים, שדרשו להטיל פיקוח על זרים ולהפסיק את ההגירה לחלוטין. מכיוון שכך גברה נחישות היהודים להוכיח פטריוטיות אמריקנית ולהימנע מחקיקה מיוחדת לפליטים. בעיקר הפחידה אותם התקנה בהצעת החוק לפיתוח אלסקה, שקבעה מתן ויזות מיוחדות לפליטים, שיאפשרו כניסה לאלסקה ולא לחלקים אחרים של ארצות הברית למשך חמש שנים.

עורך הדער טאג, ד"ר מרגושס, שראה את העיקר בהצלת הפליטים, היה מהמעטים שלא נרתעו מפגיעה זמנית בזכויות הפליטים. הוא היה מודע לחשש האמריקני, שיראו הפליטים באלסקה רק תחנה בדרך לארצות הברית, וכך יעקפו את חוקי המכסה בלי לתרום לרווחת אלסקה, וראה בתקנה זו דרך הכרחית לסילוק המכשול.⁷¹ הרוב, ובהם גורמים בתנועה הטריטוריאליסטית, גילו רגישות בסוגיה זו. ד"ר גרין (שהזכרתי לעיל), שבתוך זמן קצר למד על יחס הקונגרס והציבור האמריקני לכניסת זרים, הבין את המלכוד שנמצאים בו היהודים. בסימפוזיון שערך ה'ג'וייש פורום' בתחילת 1940 הבהיר שקשה להאשים יהודי אמריקני החושש מפני גירול האבטלה וגאות האנטישמיות ומתנגד להגירה המונית לארצות הברית. הוא הוסיף שגם קשה להאשים את ראשי הממשל המקשיבים לחששות שמבטאים היהודים עצמם. עם זאת הוא הציע 'להכשיר' את תקנת ההגירה המיוחדת לאלסקה על ידי תחכום חקיקתי – הקמת 'גוף פרטי למחצה, שבהסכם עם הפליטים הצפויים יכפה עליהם למצוא ישועה כלכלית למספר מוגבל של שנים בטריטוריה שניתנה לאותו גוף'.⁷²

לעומת זאת חוגים ליברליים – אמריקניים ויהודיים – חששו מתקדימים מסוכנים לדמוקרטיה ולתרבות האמריקנית. הם דנו בשיטת פיקוח הדרכונים שתצטרך הממשלה לפתח בכל נמל כניסה מאלסקה לארצות הברית ועל התקנה הנותנת תוקף ליחסים הכמעט פאודליים בין העובד למקום עבודתו ומגוריו, וטענו ששיטה זו תיצור סוג של תושב נחות. שופט בולט ממוצא יהודי אף העיר במרירות, לאחר קריאת הצעת החוק, שהוא מעדיף שלא לחיות מלראות בגילו המבוגר יצירת גטו או 'גושן' באלסקה ליהודים ולנרדפים לא יהודים, אף על פי שהמעמד של גטו יארוך רק שנים ספורות.⁷³

חששות כאלה רווחו בחוגים יהודיים רחבים. העיד על כך גרינברג, לאחר שאיבד את אמונו בתכנית, במאמר שפרסם בפברואר 1941 ב'ג'וייש פרונטייר'. שם חידד את הדילמה העומדת לפני יהדות ארצות הברית: 'בתור יהודים אנו מעוניינים שהממשלה תרשה למספר גדול של פליטים אירופים להיכנס אם לא לארצות הברית לפחות לאלסקה [...] לעומת זאת, למרות להיטותנו לסייע למנושלים באירופה, דעת הקהל היהודית בארץ זו אינה יכולה לתמוך במפעל חקיקה העשוי ליצור תקדימים ולערער את היסודות הליברליים של הבניין

Margoshes, 'Alaska as Haven of Refuge' (News and Views), *Der Tog*, 20.4.1940 71

'The Territorial Solution of Jewish Problem' (A Symposium, 8.2.1940), *The Jewish Forum*, April 1940 72

'Another Alaska Bill' (Editorial), *Jewish Frontier*, February 1941 73

הפוליטי האמריקני'. גרינברג סבר שתכנית אלסקה אינה נותנת פתרון מספק לבעיה של הצלת הפליטים היהודים. הבעיה קשה מכדי שתיפתר בתחכום חקיקתי, שיפתח פרצה קטנה באלסקה. מתוך אמון בליברליזם האמריקני תבע מהחוגים המתקדמים בארצות הברית 'לדרוש בגלוי ובאומץ את ביטול חוק ההגירה מ-1924 והחלפתו בתקנות אנושיות ומעשיות יותר שיהלמו את המסורות האמריקניות'.⁷⁴

אולם אותם חוגים מתקדמים ומקורבים לממשל האמריקני – בעיקר פעילי הוועד היהודי-אמריקני והג'וינט – לא היו מוכנים לצאת נגד מדיניות הממשל, שדחתה את פתרון בעיית הפליטים לתקופה שלאחר המלחמה. פרופ' כהן, מהאישים הבולטים בחוגים האלה, לא התנער לחלוטין מערך הסולידריות היהודית, אך דחה את מימושה לתקופה שלאחר המלחמה. עד אז ביקש מיהודי ארצות הברית לחקור את האפשרויות הטריטוריאליות, להכין כלים ומימון לסיוע לקרבנות המלחמה ולהתכונן למאבק נחוש על החזרת זכויותיהם של יהודי אירופה עם ניצחון בעלות הברית. במאמר, שפרסם באפריל 1941 ב'קונטמפוררי ג'ויש רקרד', הבהיר כי 'אין נסיבות שבהן נוכל להודות בעיקרון שהיהודים הם אוכלוסייה עודפת באירופה, יותר ממוסלמים או נוצרים. אנו צריכים להבהיר שבמשך מאות שנים יהודים הם ילידי גרמניה, רומניה, פולין ועוד [...] עבודה יהודית ואינטליגנציה יהודית תרמו לבניין ארצות אלה וחיים יהודיים הוקרבו להגנתן'.⁷⁵ סביר להניח שבעבור הפליטים היה נושא הזכויות משני לצורך המידי להימלט מציפורני הנאצים, אך, כאמור, תגובת יהודי ארצות הברית התגבשה במסגרת התרבות הפוליטית האמריקנית. קולם הישיר של הפליטים, המשתקף במחקר הפליטים בן ימינו,⁷⁶ לא מצא הד בעיתונות היהודית מאותה תקופה. המכתבים הנואשים של הפליטים נשארו קבורים בארכיוני הממשל. עם זאת ראוי לזכור כי הדיון בתכניות הטריטוריאליות קדם למידע על 'הפתרון הסופי' של הבעיה היהודית, קל וחומר למודעות המלאה של השמדת העם היהודי.

סולידריות יהודית והישרדות יהודית

ומה על המסורת היהודית רבת השנים של ערבות יהודית הדדית (סולידריות)? כבר הראיתי שלמרות ההזדהות היהודית-אמריקנית החזקה לא היתה רוב יהדות ארצות הברית מוכנה לוותר על ביטויים מסוימים של הישרדות יהודית, על אחת כמה וכמה שהמגמה הרבת-תרבותית שהתחזקה נתנה לכך צידוק אמריקני. אחת הדרכים הרווחות של הישרדות כזאת היתה גילויי סולידריות יהודית, שבאו לידי ביטוי במישור המקומי, הלאומי והבין-לאומי. היותה של יהדות ארצות הברית הקהילה היהודית הגדולה והעשירה בעולם באותו הזמן

74 ש.ם.

75 Morris R. Cohen, 'Jewish Studies of Peace and Post-War Problems', *Contemporary Jewish Record*, April 1941, pp. 110-118

76 ראו, לדוגמה: Tom Kizzia, 'Sanctuary: Alaska, the Nazis, and the Jews', *Anchorage Daily News*, A Four-Part Series, May 16-19, 1999

תרמה גם היא לחיזוק הסולידריות הבין-לאומית, שמצאה את ביטויה במצעיהם של רוב הארגונים העיקריים של יהדות אמריקה.⁷⁷ הסולידריות הבין-לאומית באה לידי ביטוי ראשוני במחויבות להצלתן של קהילות יהודיות נרדפות מעבר לים, אולם אחר כך – עם חסימת שערי ההגירה של ארצות הברית מזה ושגשוג היישוב היהודי בארץ ישראל מזה – התנקזה הסולידריות היהודית בעיקר לראיית ארץ ישראל מקלט בטוח לעם היהודי וכוח מרכזי בחיים היהודיים. ההכרה בארץ ישראל בתור מפעל פילנתרופי בעבור יהודים במצוקה ומוקד הזדהות לאומית-תרבותית של יהודי ארצות הברית ריכזה חוגים רחבים מהם סביב הפתרון הציוני.

חסימת שערי ארץ ישראל לעלייה בסוף שנות השלושים, שעודדה מחדש פתרונות יישוב חלופיים, חשפה עוד פן של הקרע בקהילה היהודית אמריקנית. המהגרים היהודים הוותיקים, שכבר התערו בארצות הברית, דבקו, כאמור, במסורת האמריקנית הליברלית והפלורליסטית, שהתנגדה לכל התיישבות על בסיס גזע או דת, והתגאתה בעובדה שבמרוצת ההיסטוריה התמזגו בה כל העמים על בסיס כישוריהם.⁷⁸ כיוון שכך ראו אידאל בפתרון של התיישבות לא-כיתתית, ואילו התנועה הטריטוריאליסטית החדשה והחלשה 'פריילאנד ליגע' לא ויתרה על שאיפתה לחבל ארץ המתאים מבחינת נתוני הטבעיים והפוליטיים לאוטונומיה לאומית תרבותית. לא ייפלא אפוא שבתוך זמן קצר התאכזב ד"ר גרין ממגבלות תכנית אלסקה. בהשראתו של רוזנגארטן המליץ על החלופה של קליפורניה התחתית – רצועה של ארץ שאפשר לבודדה בקלות, והיא יכולה לשמש טריטוריה יהודית, שתפתח גופי פעולה אוטונומיים.⁷⁹

רוב המהגרים החדשים ממזרח אירופה, בעיקר הציונים שבהם, שעדיין היו בעלי רגש לאומי יהודי חזק, דאגו הן להישרדותה של הקהילה היהודית-אמריקנית הן להישרדות היהודית כוללת. מכיוון שהציונות לא יכלה לספק באותו הזמן פתרון מלא למצוקת הפליטים, הם שאפו לבצר גרעינים יהודיים לאומיים בטריטוריות, שיהיו למרכזים של חיים יהודיים אוטונומיים או תחנות מעבר לארץ ישראל. הדבר בא לידי ביטוי בעיקר בעיתונות תנועת העבודה הציונית. במאמרו הנלהב על תכנית אלסקה טען סיגאל כי בצד המאמצים להציל חיים יהודיים חייבים להציל באותו הזמן גם עמדות לאומיות-יהודיות: 'בכל ארץ שתינתן להמונים היהודים אפשרות להתיישב, צריך לכונן חיים יהודיים לאומיים ותרבותיים'.⁸⁰ יתרה מזו, סיגאל הטיל את האחריות למשימה זו על ההסתדרות הציונית העולמית. סירקין, שדיווחה בחיוב ב'ג'זייש פרונטייר' על ביקורה בסוסוא (ראו לעיל), ביקשה שלא לשכוח שההתיישבות בסוסוא אינה מפעל טריטוריאליסטי-יהודי, וכל רצונה של

77 פינקוס וטראן (עורכים), סולידריות יהודית, עמ' 3-18.

78 אשכולי (לעיל הערה 16), בעיקר עמ' 216, 222; נאמן ערד, אמריקה, בייחוד עמ' 237-253; שיף, יהודים משתלבים.

79 'The Territorial Solution' (note 72 above)

80 סיגאל (לעיל הערה 20).

ממשלת סן דומינגו ליישב בני ארצות שונות, שבמשך הזמן יהיו לדומיניקנים ממש. הסיכוי שלכמה פליטים יהודים תינתן הזדמנות להתחיל בחיים חדשים בסן דומינגו לא עוררה בה התלהבות יתרה, 'אך אין לשכוח כי אני חיה בארצות הברית ולא בגיהינום הנאצי', סייגה מיד את דבריה.⁸¹ אכזבה מחולשת האפיון הלאומי של תכנית סן דומינגו ביטאה גם המנהיגה הציונית סילברמן. בדוח שפרסמה ב'קונגרס ויקלי' הביעה את דעתה שהתכנית הדומיניקנית טובה פחות מניסיונות התיישבות טריטוריאליסטיים קודמים בארגנטינה, בקרים ובכירוביג'אן. שם היתה לפחות מגמה להקים חטיבות טריטוריאליות יהודיות. כאן מלכתחילה שוללים את האופי היהודי של ההתיישבות. 'בשעה שהיהודים עושים מאמצי ייאוש להציל את עצמם, שוב הופכים אותם אובייקט לניסיונות בארץ שוממה, מרוחקת מכל קשר עם מרכזי היהדות וללא ייעוד לאומי [...] ייתכן שיש כאן הצלה ליחידים, אך מבחינה לאומית זוהי התאבדות גמורה', התריעה.⁸²

גם רבוצקי, שכאמור תמך בתכנית הדומיניקנית, תלה חלק ניכר מהאחריות לכישלונה של התכנית בהיותה נעדרת אופי יהודי לאומי. במאמר שפרסם ב'ג'ויי פרונטיר' מסר שיצירת יישוב חלוצי כמו סוסוא דורשת דבקות חזקה בין המתיישבים, שאינה בת השגה בלא מידה מזערית של הכרה לאומית. אולם עקב המסווה הלא-כיתתי של המפעל כללה אגרו-ג'וינט בחלוצים הראשונים 'לא-ארים' רבים, שלא ראו בעצמם יהודים, ואפילו כמה 'ארים'. לכן לא התגלו שם רוח צוות, גאווה יהודית ואחריות. הרישול של יוזמי ההתיישבות בבחירת החומר האנושי השתקף גם בהרכב לא מאוזן של גברים ונשים (שליש), שהזמין נישואי תערובת והיטמעות. 'האם גיבוב כזה של אנשים יכול להפוך לקהילה קשורה היטב, מחושלת רוחנית להתגבר על קשיים ולהתקדם?', תהה.⁸³

האם על הציונות להשתתף במימוש תכניות טריטוריאליסטיות?

כיצד ראו חסידי המפעל הציוני את הדרישה לטריטוריות אחרות: האם פסלו אותה עקרונית? האם היו מוכנים לפשרות זמניות? יחסו של גרינברג, מהוגי הדעות הבולטים של תנועת העבודה הציונית, לסוגיה זו מלמד על מורכבותה. גרינברג, כמו רוב הציונים האמריקנים, היה רחוק מהדוגמטיות הציונית הנוקשה של שלילת הגולה, והציג גישה תומכת בחיים יהודיים בגולה.⁸⁴ בסימפוזיון שערך הירחון הסוציאליסטי די צוקונפט במאי 1939 הודה גרינברג כי אינו רואה בציונות או בטריטוריאליזם תשובה ממשית לבעיית

81 Marie Syrkin, 'Rebirth in San Domingo?', *Jewish Frontier*, February 1941. ראו גם הדוח שפורסם בדבר, 30.5.1941; בית-צבי, הציונות, עמ' 267-269.

82 Silverman Archibald (Ida), 'Colonization in Sosua', *Congress Weekly*, December 1941. תרגום מקוצר פורסם בדבר, 17.6.1942; בית-צבי, שם, 270.

83 Revusky (note 70 above)

84 Mark A. Raider, *The Emergence of American Zionism*, NY and London 1998, pp. 153-158

מיליוני היהודים הנרדפים. הסיבה היא שבשלב הזה ארץ ישראל אינה יכולה להציל מהגיהינום בבת אחת מספר גדול של יהודים, והתקווה שבטריטוריות אחרות יהיה אפשר לקלוט עשרות אלפי יהודים בעתיד הקרוב חלשה עוד יותר. בתקופה שלפני פרוץ המלחמה עדיין האמין גרינברג שהדרך הנכונה להתארגן לפינוי המוני היא לחדש את המאבק על האמנציפציה באירופה.⁸⁵ כשהבהיר רוזוולט כי פתרון בעיית הפליטים יידחה עד לאחר המלחמה, הבין גרינברג שהצעתו למאבק על רה-אמנציפציה אינה ניתנת למימוש בתקופת המלחמה. האשמות שהעלה באותו הזמן סופר יהודי, טריטוריאליסט לשעבר, נגד הציונים האדישים לשעת הכושר ההיסטורית עקב קיבעון רומנטי לארץ ישראל, דחפו אותו לעיון מעמיק בסוגיה. הוא הגיע למסקנה שמשקלו של המניע ההיסטורי-אמנציפציוני בחזון הציוני אמנם גדול מזה של המניע הלוגי, אבל זהו כוחו: 'ליהודים אין כוח ועקשנות לכבוש ארץ חדשה, בשעה שארץ ישראל מעוררת בהם הרגשה של "שיבה הביתה", של מציאת אבדה, ורגש זה הוכיח את עצמו כפורה ויוצר'. כיוון שכך יש להפוך את 'הניסוי' המוצלח שנערך בארץ ישראל לטריטוריה יהודית מושלמת.⁸⁶

במאי 1940, כאשר דומה היה כי תכנית אלסקה זכתה לתמיכה מלאה של הממסד האמריקני, גם גרינברג נסחף, כאמור, לתמיכה בתכנית, ואף פעל לקידומה בחוגי הממשל והארגונים היהודיים. אך ההתנגדות הגדולה שעוררה הצעת החוק, וגניזתה לאחר זמן קצר, שכנעו אותו כי לא זו הדרך. גרינברג התגייס שוב למערכה הציונית, שניהל באותה העת דוד בן-גוריון בארצות הברית סביב אישור תכנית בילטמור – הקמת קהילייה יהודית חופשית בארץ ישראל לאחר המלחמה. במאמר שפרסם באפריל 1942 ב'ג'וייש פרונטיר' חזר על עמדתו כי רק הנוסטלגיה ההיסטורית לארץ ישראל היתה חזקה דיה לגייס את האנרגיה הדרושה להקמה שיטתית ועיקשת של ארץ חדשה. הוא חיזק אותה במסקנות מחקר שהראה כי רוב השטחים אינם אפשריים להתיישבות יהודית המונית בתקופה הזאת, וכי קצב ההתיישבות בארץ לא מפותחת קטן ביותר. כאשר להמשך העבודה בארץ ישראל, בד בבד עם התחלת היישוב בארץ חדשה, הוא העלה חשש שפיצול האנרגיות הציוניות יפגע בסיכויי המפעל בארץ ישראל.⁸⁷

סיגאל, ממנהיגי תנועת העבודה הציונית, לא חשש, לפחות בתחילת המלחמה, מפיצול האנרגיות הציוניות. במאמר שפרסם בדער אידישער קעמפער העמיס את עיקר האחריות לקידום תכנית אלסקה על התנועה הציונית העולמית. לדבריו, היא היחידה בעם היהודי שדאגה תמיד לאופי הלאומי של המציאות היהודית בכל פזורותיה, ובשורותיה יש גם יסוד

85 'ואו איז דער אויסוועג?' [היכן הפתרון?], די צוקונפט, מאי 1939 (סימפוזיון על המצב הנוכחי של היהודים); Hayim Greenberg, 'Territories In The Air', *Jewish Frontier*, November 1939

86 חיים גרינברג, 'לאבאראטאריע אדער טעריטאריע?', דער אידישער קעמפער, 29.12.1939. גרינברג דן גם בהאשמה אחרת שרווחה באותו הזמן על דחייתו של הצעת אוגנדה בעבר. לדבריו, ייתכן שקבלת ההצעה היתה מביאה לא רק להסטת הכוחות מארץ ישראל, אלא מעידה על אי-ניצול ההזדמנות לבנות את אוגנדה עקב חוסר הכוח שלנו.

H. Greenberg, 'Proposed Homes for Jews', *Jewish Frontier*, April 1942 87

אידאליסטי שמוכן לפעול לשם כך. הבית הלאומי של העם היהודי יישאר ארץ ישראל, הדגיש, אך התנועה שתבנה את ארץ ישראל צריכה להתקשר לכללית, פוליטית ורוחנית לכל תנועה ממשית בכל ארץ שבה יהודים יכולים לבנות חיים יהודיים אמתיים. סיגאל קרא אפוא לתנועה הציונית העולמית לרכז את הדיון בעניין אלסקה עם כל הארגונים היהודיים בארצות הברית, ולבנות יחד תכנית גדולה – המשך בניין ארץ ישראל עם פיתוח אפשרויות הקליטה באלסקה.⁸⁸ לא ברור מה פעל סיגאל בכיוון הזה, אך ידוע שאחר כך התמקד בדרך הציונית. גם רבוצקי, כאמור, תמך במעורבות ציונית ביזמות הטריטוריאליות.⁸⁹

עיתוני הציונות הכללית לא התנגדו עקרונית לתכניות הטריטוריאליות, אך לא מצאו בהן בסיס מעשי לפתרון בעיית הפליטים. אברהם גולדברג – ממיסדי מפלגת פועלי ציון באמריקה ובהמשך נשיא התנועה הציונית בארצות הברית וחבר הקונגרס היהודי-אמריקני – נתן לכך ביטוי במאמר ששמו 'חלומות טריטוריאליסטיים ומציאות ציונית', שפרסם באפריל 1941 במארגען זשורנאל. מול מבול התכניות הטריטוריאליסטיות הערטילאיות הציג את יתרונם של הציונים, שכבר התחילו התחלה חשובה והשקיעו 400 מיליון דולר – הון לאומי ופרטי – בארץ ישראל.⁹⁰ עורך דער טאג, ד"ר מרגוש, העלה טענות דומות בוויכוח עם סופרים יהודים ברדיו, שארגנה מערכת דער טאג בפברואר 1940. לדבריו, הצלה לאלתר, בשעה שאין כל הצעה טריטוריאליסטית ממשית בעין, דורשת דווקא לרכז פעולה מדינית וכספית מסביב לארץ ישראל.⁹¹ עם זאת הוא לא הסיק מכך שכלל היהודים צריכים להסתלק מהתכנית, אלא שטריטוריאליסטים וחוגים אחרים צריכים לאמץ אותה: 'יקומו יהודים אלו ויבנו! המעט יהודים יש בעולם [...] בכל אופן מרובים הם יותר מהציונים. אבל הציונים מה הם, כי ילינו עליהם? [...] שדווקא הם יעזבו את פינתם, שיש בה כבר ישוב מסוים, וילכו לנוע על כל מיני מדבריות חדשות ויעשו שם כל מיני ניסיונות חדשים, הדורשים עשרות בשנים, עד אשר ייבנה שם מה שהוא?!'⁹²

אולם הטריטוריאליסטים היו באותה העת תנועה חלשה ביותר. אחד האישים המורכבים בתנועה זו היה רוזנגארטן – ציוני ותיק ואורתודוקס, שפנה לאפיק הטריטוריאלית מתוך כאב על מצוקת הפליטים היהודים. משנכשלה תכניתו להשיג שטח יישוב מתאים בדרום קליפורניה, תמך בתחילה בתכנית אלסקה, ולאחר שנאשם ממנה העתיק את תמיכתו לתכנית הדומיניקנית. אולם באביב 1942 – על רקע ההתפתחויות באירופה ובעולם והפגנת הכוח של הציונות בארצות הברית עם אישור תכנית בילטמור – התקדם רוזנגארטן בניסיונו

88 סיגאל (לעיל הערה 20).

89 Revusky (note 70 above)

90 א"ב גולדברג, 'טריטוריאליסטישע חלומות און ציוניסטישע ווירקליכקייט', מארגען זשורנאל, 10.4.1941.

91 מובא במאמר 'להתרכז בארץ-ישראל או לבקש טריטוריות נוספות', דבר, 22.2.1940. סופרים אחרים שהשתתפו בוויכוח 'אופאטושו וח' לייזיק – צידדו בחיפוש עוד טריטוריות.

92 מאמר ראשי, דער טאג [ינואר/פברואר?] 1940, מובא בעולם, 29.2.1940.

לשלב בין הציונות לטריטוריאליזם, והציע שההסתדרות הציונית תקים ותנהיג תחנות דרך לארץ ישראל.⁹³ זוהי סוגיה מעניינת הראויה לדיון נפרד.

סיכום

המאמר דן בתגובת העיתונות היהודית בארצות הברית על שתי תכניות ליישוב פליטים באמריקה: האחת באלסקה, בתחומי ארצות הברית, מבצר הליברליזם – עוררה התנגדות רחבה ונגנזה; השנייה ברפובליקה הדומיניקנית שבים הקריבי, בהנהגת הרודן טרוחיו, הגיעה למימוש ניסיוני ודעכה. סקירת העיתונים היהודיים הכולטים מלמדת שהתמונה הרווחת על התנכרות אנוכית של הארגונים היהודיים והתנועה הציונית לתכניות אינה מדויקת. יתרה מזו, תגובות העיתונות היהודית בכללה והעיתונות הציונית בתוכה מגוונות מאוד, גמישות וזהירות.

העיתונים של ארגונים 'לא ציוניים': 'קונטמפוררי ג'וייש רקורד' ו'בני ברית מגזין' הסתייגו מתכנית אלסקה, שנקשרה בחשש לחיזוק האנטישמיות ופגיעה במסורת הליברלית האמריקנית. לעומתה הם תמכו בדבקות בתכנית הדומיניקנית, שלא נגדה את חובתם האזרחית שלא לפעול בכל דרך הפוגעת באינטרס הלאומי האמריקני. יש שהסבירו את הלהיטות הגדולה של הוועד היהודי-אמריקני לניסוי ההתיישבות בסוסו בביקורת הקשה שספגו מארגונים יהודיים-אמריקניים אחרים עקב הימנעותם ממאבק להגדלת מכסות ההגירה לארצות הברית ומהשתתפות בחרם נגד הרייך השלישי.⁹⁴ עוד תוצאה חשובה של הנאמנות לממשל היתה דחיית פתרון בעיית הפליטים לאחר המלחמה ברוח מדיניותו המוצהרת של רוזולט מתחילת המלחמה. העיתונות המקורבת לקונגרס היהודי אמריקני הפרו-ציוני דיברה בשני קולות, ובכך חשפה את הוויכוח בתוך המחנה: ה'ג'וייש אפירס' היה אופטימי בנוגע לתכנית הדומיניקנית, ואילו ה'קונגרס ויקלי' פרסם דוח שלילי של מפעל ההתיישבות בסוסו זמן קצר לאחר מכן, ואישר את מסקנות דוח ברוקינגס. שלילה דומה אפיינה גם את עיתונות הציונות הרוויזיוניסטית: 'ציוניז' ו'אמריקן ג'וייש כרוניקל'. לשני עיתונים היתה עמדה מורכבת וגמישה במיוחד: ה'ג'וייש פרונטייר' תמך בתכנית אלסקה, שנראתה בת מימוש – למרות דבקותו הציונית – וחזר בו כשנגנזה הצעת החוק. בתכנית הדומיניקנית תמך בהדרגה, ואפילו ביקר את דוח ברוקינגס, ששלל את התכנית. ה'ג'וייש פורום', המקורב לרעיון הטריטוריאליסטי, הסתייג בתחילה משתי התכניות עקב היעדר סממנים לאומיים, אך בסופו של דבר תמך בתכנית אלסקה ואחר כך גם בתכנית הדומיניקנית, ואף ציפה שהן יהיו תחנות דרך לארץ ישראל בהנהגת ההסתדרות הציונית, מכיוון שבשלב הזה (1942) הוכחה התנועה הטריטוריאליסטית ככלי ריק.

'Palestine and Auxillary Immigration Stations' (A Symposium), *The Jewish Forum*, 93
June 1942

גם הקביעה, שנשמעה במחקר, כאילו העיתונות בידיש היא מקשה אחת ובעלת דעה אחת בכל הקשור בשואה ובהצלה אינה מדויקת באשר לתכניות הטריטוריאליות. ניתוח התגובות מלמד על שותפות גדולה יותר על רקע השייכות התנועתית מאשר על רקע השפה. מארגען זשורנאל האורתודוקסי תמך בתחילה הן בתכנית אלסקה הן בתכנית הדומיניקנית; די צוקונפט ופארוורטס הסוציאליסטים תמכו בתכנית אלסקה עם עלייתה ובתכנית הדומיניקנית לכל אורך הדרך. שבועון תנועת העבודה הציונית דער אידישער קעמפער – כמו שותפו לתנועה ה'ג'וייש פרונטייר' – ביטא יחס אמביוולנטי תלוי בנסיבות: הוא נסחף לתמיכה זמנית בתכנית אלסקה ובתכנית הדומיניקנית בתקופה שנדמה היה כי הן זוכות לגיבוי הממשל האמריקני – כשנדונה תכנית אלסקה בקונגרס ו-50 המתיישבים הראשונים הגיעו לסוסא – והתפכח משגברה ההתנגדות סביבן. לאמתו של דבר, האידישער קעמפער פרסם מאמר תמיכה נלהב בתכנית אלסקה כשהיתה בחיתוליה, ומערכת העיתון עדיין התעלמה ממנה. העיתון הליברלי הבלתי תלוי דער טאג הוא דווקא שלל את שתי התכניות חוץ מתקופה קצרה שבה נדונה הצעת החוק ליישוב אלסקה בקונגרס כנראה עקב שילוב של גישה ראליסטית ונטייה ציונית של עורכו. ראינו אפוא שהעיתונים היהודיים באנגלית ובידיש, שבמידה רבה שיקפו את הלכי הרוח בציבור היהודי-אמריקני לגונו, לא הגיבו על התכניות בשלילה אחידה ותקיפה. בשלבים הראשונים והמבטיחים של התכניות נזהרו הדוברים, המודעים לחוסר המוצא של בעיית הפליטים היהודים, שלא לדחות את התכנית למרות הסתייגויותיהם. שלילה מוחלטת רווחה רק בשלב הדעיכה, כלומר רק לאחר שגגו הקונגרס את הצעת החוק לפיתוח אלסקה ושмпפעל ההתיישבות בסוסא התפוגג (עם התפשטות המלחמה וקשיי התעבורה הימית).

הגיוון והגמישות באו לידי ביטוי גם בעמדתו האישית של העיתונאי עצמו, כמו שראינו במאמריהם של עורך ה'ג'וייש פרונטייר' גרינברג ובמאמרי עורכים אחרים. לשצ'ינסקי, שפרסם ערב המלחמה מאמרי תמיכה רבים בתכנית אלסקה בדי צוקונפט ובפארווערטס, שינה את טעמו עם התפתחות המלחמה, וביטא את חוסר אמונו בתכניות האלה במאמר שפרסם בדער אידישער קעמפער בתחילת 1942. תמורות העתים השפיעו על חוסר עקביות זו. ראוי גם לזכור שהדיון בתכניות נערך בתקופה שלפני המודעות ל'פתרון הסופי' של יהודי אירופה, כשעדיין היו יהודי ארצות הברית טרודים בקשיים כלכליים, בחשש מגאות האנטישמיות ובאימת 'הגיס החמישי'.

מהסקירה עולה בבירור כי העיתונות היהודית, והעיתונות הציונית בכלל זה, לא שללה לחלוטין את התכניות הטריטוריאליות, כמו שטענו כמה מהחוקרים.⁹⁵ יתרה מזו, ההתנגדות נבעה בעיקר מניתוח ראלי של המציאות במקומות ההתיישבות (היקף השטח, טיב האדמה והאקלים; היקף המימון וחשש מהתנגדות ילידית) ומהשלכותיו על היקף ההצלה וקצב

Wells, *Tropical Zion*, pp. xxviii 94

ראו לעיל הערה 4. 95

ההצלה. הציפייה שהתכניות הטריטוריאליזם יוכלו לספק פתרון מידי והצלה גדולה, כגודל מצוקת הפליטים היהודים, נכזבה בתוך זמן קצר בלא קשר לתחרות עם המפעל הציוני בהיבט הכספי והפוליטי. העלות הכספית הגבוהה של הצלת יחידים בשטחים נידחים, מועדים לפורענות ולטמיעה תרבותית, לא נראתה מוצדקת למול ההשקעה במפעל הארץ-ישראלי הוותיק, או לתמיכה בצורכי העזרה הדחופים של יהודי אירופה. ואכן הטיעון הציוני העיקרי נבע מאמונה עמוקה ביתרון המפעל הציוני עקב ההשקעה והניסיון שנצברו בו, ובייחוד מההכרה שהחלוציות הרומנטית שבאה בו לידי ביטוי אינה ניתנת להעברה למפעלים טריטוריאליסטיים. בעיקרו של דבר, דומה שהחשש היהודי מפני פגיעה בקודר ההתנהגות הפטרייטי האמריקני היה רכיב חשוב יותר בהסתייגות הגופים היהודיים מתכנית אלסקה מן הרכיב האידאולוגי הציוני, ואילו האכזבה מחוסר סממנים לאומיים בתכניות הנדונות הגבירה בתחילה את ההסתייגות מהן אפילו בקרב הטריטוריאליסטים. עוד עלינו לזכור את קריסת תכניות ההתיישבות היהודית בקרים ובכירוביג'אן ערב המלחמה, שהוכיחה את שברירותן של תכניות טריטוריאליסטיות למיניהן. התגובה האמביוולנטית והמשתנה של העיתונות היהודית והציונית כלפי התכניות הטריטוריאליזם שיקפה וגם עיצבה את תגובתם של הארגונים היהודיים הגדולים.

אין ספק שהעמדה היהודית הלא-אחידה הקלה על הממשל האמריקני ביישום מדיניותו – מיקום היעדים הטריטוריאליים רחוק ככל האפשר מארצות הברית ורחיית מפעל היישוב מחדש (פרויקט M) לעתיד שלאחר המלחמה. מחקר חדש על הגאוגרף באומן, אדריכל היישוב מחדש וידיד קרוב של רוזוולט, קובע כי בשעה שנוצלה תכנית היישוב מחדש ניצול ציני כדי להראות דאגה לקרבנות הטרור הנאצי, הרי מפעל זה ביטא שאיפה גאו-כלכלית של ארצות הברית: 'לא שאלת ארץ ישראל היא זו שעקרה כל דאגה אנושית ליהודים ולפליטים אחרים [מצד הממשל], אלא המטרות הגדולות יותר של ארצות הברית לאחר המלחמה, אינטרסים פוליטיים וכלכליים'.⁹⁶ על רקע המדיניות האמריקנית וההכרה שגם אילו התממשו התכניות הטריטוריאליזם הנדונות, לא היה בכך אלא תרומה פחות מסמלית להצלה, נראית האשמת הציונות בכישלון התכניות הטריטוריאליזם יומרנית או לפחות מגמתית.